

UNIVERZITA PARDUBICE

Fakulta filozofická

**TEMATIZACE GENDERU A FEMINITY V DÍLE
ALOISE JIRÁSKA F. L. VĚK**

Michaela Vrbová

Bakalářská práce

2011

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Michaela VRBOVÁ**
Osobní číslo: **H08436**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Historicko-literární studia**
Název tématu: **Tematizace genderu a feminity v díle Aloise Jiráska F. L. Věk**
Zadávající katedra: **Katedra literární kultury a slavistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce bude zaměřena na tematizaci genderu a feminity v díle Aloise Jiráska F. L. Věk. První část práce bude nejobecnější, jejím obsahem bude zařazení díla F. L. Věk do kontextu celé tvorby Aloise Jiráska. Ve druhé části bakalářské práce budou vymezeny základní otázky genderu a feminity s ohledem na jejich reflexi v českém písemnictví 19. století. Na základě výsledků prvního a druhého oddílu práce nabídne třetí část interpretaci Jiráskova díla F. L. Věk se zaměřením na podíl motivů genderu a feminity v celkové významové výstavbě textu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Alois Jirásek. Melantrich. Praha, 1987. NEJEDLÝ, Zdeněk. Spisy Zdeňka Nejedlého: Čtyři studie o Al. Jiráskovi. Svazek XIII. Nakladatelství Svoboda. Praha, 1951. MORRIS, Pam. Literatura a feminismus. Host. Brno, 2000. LENDEROVÁ, M. K hříchu i k modlitbě. Praha, 1999. OAKLEYOVÁ, Ann. Pohlaví, gender a společnost. Praha 2000. STICH, A., LEHÁR, J., JANÁČKOVÁ, J. Česká literatura od počátků k dnešku. Lidové noviny. Praha, 2008. Dějiny české literatury. Praha, 1959-1965.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Ivo Říha, Ph.D.

Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání bakalářské práce: 30. dubna 2010

Termín odevzdání bakalářské práce: 31. března 2011

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

PhDr. Ivo Říha, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 31. 3. 2010 Michaela Vrbová

Poděkování

Mé hlavní poděkování patří PhDr. Ivu Říhovi, Ph.D., který je vedoucím této práce, za to, že mi poskytoval cenné rady a informace. Velmi mu děkuji za soustavnou pomoc a ochotu, kterou mi po celou dobu psaní této práce věnoval.

Dále bych ráda poděkovala Doc. Horákovi, Csc., za pomoc při úpravě jazykové a stylistické stránky práce, a Jakubu Vítovi za pomoc při překladu cizojazyčných částí.

Na závěr chci poděkovat celé mé rodině a blízkým, zejména Jakubu Šubrtovi, za podporu a pochopení, které mi vyjadřovali při psaní práce a také po celý čas studia.

Abstrakt

Práce s názvem „*Tematizace genderu a feminity v díle Aloise Jiráka F. L. Věk*“ se zabývá analýzou a interpretací díla Aloise Jiráka *F. L. Věk* z hlediska genderové problematiky. Hlavní pozornost je věnována ženským postavám a jejich úloze ve společnosti, ale není opomíjena ani maskulinita a mužské postavy.

Smyslem této práce je výzkum genderových konstruktů a feminity v 19. století a jejich zobrazení ve vybraném literárním díle.

Klíčová slova

Alois Jirásek; F. L. Věk; genderová problematika; feminita; maskulinita; sociální role; ženské postavy; manželství; mateřství

Summary

The thesis titled „*Tematization of gender and feminity in Alois Jirásek's work F. L. Věk*“ deals with analyses and interpretations work of Alois Jirásek *F. L. Věk* in terms of gender issues. The main focus is put on the female characters and their role in society, but neither masculinity and male characters aren't neglected.

The purpose of this research work is of gender constructs and feminity in the 19th century, and their views in the selected literature.

Keywords

Alois Jirásek; F. L. Věk; gender issues; feminity; masculinity; social roles female figures; matrimony; maternity

OBSAH:

ÚVOD	10
1. KONTEXT DÍLA F. L. VĚK V TVORBĚ ALOISE JIRÁSKA	3
1.1 Dobový kontext	3
1.2 Jiráskova literární tvorba	4
1.2.1 Jiráskův historismus a tvorba románových cyklů	5
1.2.1.1 Tematika národního obrození	7
1.2.1.1.1 Zobrazení národního obrození v díle Aloise Jiráska	8
1.2.1.1.1.1 Románová pentalogie F. L. Věk	10
1.3 Jiráskovy osudové ženy	11
1.3.1 „A teď o vás, milá maminko...“	12
1.3.2 „Ty budeš mou palmou stinnou“	13
2. TEORIE GENDERU A FEMINITY, VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH OTÁZEK.....	16
2.1 Vysvětlení pojmů gender a pohlaví.....	16
2.2 Pojem feminita a maskulinita a jejich vzájemné postavení.....	17
2.3 Ženské a mužské role ve společnosti v 19. století.....	18
2.3.1 Vztah rodičů k dětem	18
2.3.2 Přístup ke vzdělání.....	22
2.3.2.1 Potíže s dívčím vzděláním.....	22
2.3.3 Láska a manželství.....	24
2.3.4 Rozdělení soukromé a veřejné sféry	25
2.4 Užité vyprávěcí postupy ovlivňující čtení.....	26
2.4.1 Zobrazení žen v literárních dílech	27
2.4.1.1 Dokonalé ženy.....	29
2.4.1.2 Co se mužům nelíbilo aneb ženy neposlušné.....	30
3. MOTIVY GENDERU A FEMINITY V JIRÁSKOVĚ DÍLE F. L. VĚK	34
3.1 Zobrazení motivu dětství v díle F. L. Věk.....	34
3.1.1 Příchod dítěte na svět.....	35

3.1.2 Odlišný vztah otce a matky k dítěti	36
3.1.3 Vzdělání dítěte	40
3.1.4 Smrt dítěte.....	41
3.2 Vztah muže a ženy a jejich sociální role	42
3.2.1 Láska a vstup do manželství	43
3.2.1.1 Šťastné manželství	44
3.2.1.2 Rozpad manželství	45
3.2.1.2.1 Ženská nevěra.....	46
3.3 Odlišné reakce postav na události: aktivní muž a pasivní žena	47
3.3.1 Typologie ženských postav.....	48
3.3.1.1 Rozdíly mezi ženami z města a venkova	48
3.3.1.2 Ženy poslušné	50
3.3.1.3 Ženy porušující „přirozený řád“.....	51
3.3.1.4 Ženy z lepší společnosti	52
3.3.1.5 Svobodné matky.....	53
3.3.1.6 Vdovy.....	54
ZÁVĚR	55
RESUMÉ	59
PRAMENY.....	61
LITERATURA.....	61

Úvod

V této bakalářské práci se zaměřujeme na analýzu a interpretaci vybraného díla *F. L. Věk*, jehož autorem je významný tvůrce historické beletrie Alois Jirásek. V Jiráskových dílech jsou hlavními hrdiny výhradně muži a stejně tak je tomu v díle *F. L. Věk*. Pozornost soustředíme záměrně na ženské postavy, které stojí na první pohled jakoby v pozadí literárního díla, na rozdíl od mužských postav. Právě v zaostření na ženské postavy tkví podstata a přínos této práce.

Práce je rozdělena na tři části, které jsou tematicky propojeny a bezprostředně spolu souvisí. Dobovým kontextem a podmínkami tvorby Aloise Jiráska se zabývá první kapitola, ve které zařadíme Aloise Jiráska do společenské a kulturní situace. V dobovém kontextu se zaměřujeme především na situaci na konci 90. let 19. století, kdy Alois Jirásek vytvořil stěžejní dílo *F. L. Věk*. Samozřejmě ale nemůžeme opominout další souvislosti, které vyústily v autorovo nejvýznamnější tvůrčí období.

V první kapitole se také detailněji zaměřujeme na pojem národního obrození a především na jeho zobrazení v Jiráskově díle, které je pro naši další analýzu nejdůležitější. Vzhledem k období, na které se Alois Jirásek ve svém díle *F. L. Věk* soustředil, pro nás bude důležitý samý počátek národního obrození, krůčky k jeho zrodu a počáteční nejtěžší práce vlastenců.

Při psaní první kapitoly si vezmeme na pomoc především *Dějiny české literatury II. a III. díl*, dále *monografie o Jiráskovi* od Jaroslavy Janáčkové a také Jiráskovo dvoudílné dílo *Z mých pamětí*.

Ve druhé kapitole se nejprve soustředíme na objasnění základních pojmů gender, feminita a maskulinita potřebných pro další práci. V této souvislosti se hlouběji zabýváme rolí ženy ve společnosti 18. a 19. století. Důležitá pro nás je především ženská úloha v manželství, v rodině, v domácnosti i v přístupu k dětem, ale neopomíjíme ani maskulinitu a mužské postavy.

Ve druhé teoretické kapitole čerpáme z několika publikací, které se zabývají genderovou problematikou. Na jedné straně musíme nutně využít zahraniční produkci, především základních děl pro tuto problematiku, a to díla Pam Morris *Literatura a feminismus* a *Druhé pohlaví* Simone de Beauvoir. Na druhé straně musíme být obezřetní při využívání zahraničních publikací, protože ty se zaměřují na situace v odlišných podmínkách a kulturách.

Z tohoto důvodu se snažíme klást větší důraz na využití domácí produkce. Z té můžeme za všechny jmenovat práce Mileny Lenderové, které jsou pro naši práci největším přínosem.

Cílem této práce je snaha o vymezení genderové problematiky v Jiráskově díle *F. L. Věk*. Konečnou interpretací díla se zabýváme ve třetí kapitole s názvem *F. L. Věk ve světle genderových otázek*. Poznatky a výsledky této práce objasňujeme v závěru práce. K našemu zkoumání konkrétního díla a jeho podstaty se pokusíme přistupovat z časového hlediska přelomu 19. a 20. století, kdy Alois Jirásek dílo vytvořil.

1. Kontext díla F. L. Věk v tvorbě Aloise Jiráska

Před tím, než se začneme zabývat samotným dílem *F. L. Věk*, musíme toto dílo zařadit do kontextu celkové tvorby Aloise Jiráska. K tomu si potřebujeme ujasnit, jaké podmínky panovaly v kulturní situaci a jakým směrem se literatura ubírala. Právě to se pokusíme nastínit v první kapitole.

1.1 Dobový kontext

Vzhledem k tomu, že se budeme zabývat tvorbou Aloise Jiráska, je pro naši další práci nezbytné vymezit si pojem realismus, do kterého ji řadíme. Nejčastěji je realismus charakterizován jako umělecký směr 19. století. Takto shrnující charakteristiku považujeme v tomto případě za nedostatečnou, a proto budeme realismus raději chápat jako dlouhodobou tendenci k zobrazování skutečnosti v literárních dílech, která se vrcholně projevila právě v 19. století.

Situace ve společnosti, v níž stále více sílily důsledky rozporu v konfrontaci ideálů nabitých na začátku století, a deziluze z jejich nesplnění na jeho konci vyústila k potřebě zobrazení pravdivého a neidealizovaného obrazu společnosti. Tyto snahy, které měly vést k poznání záporných rysů soudobé společnosti, vyvrcholily tendencí k realismu. Podstatou této umělecké tendence bylo kritické myšlení i kritický pohled na společnost, díky němuž by bylo možné vystihnout její záporné rysy, které by po té mohly být překonány.¹

Na rozdíl od jiných evropských zemí byl na našem území zájem o realistické zobrazování společenských poměrů vyvoláván především obavami o stav a budoucnost národa, který byl ohrožován germánským nacionalismem.

Zároveň s kritikou soudobých poměrů hledali autoři kladnou sílu, ke které by se mohli upnout a promítnout do ní obraz lepší budoucnosti. Za tuto sílu považovali především široké lidové vrstvy, ať už z prostředí současného venkova, nebo z minulosti, kterou chápali jako lepší předobraz jejich současnosti, jenž by měl být všem příkladem. Právě tak je tomu u Aloise Jiráska, který chtěl zobrazením lidu v různých historických etapách posilovat čtenářovo národní sebevědomí a víru v lepší budoucnost. Jiráskovu zásluhu spatřujeme především v realistickém pojetí historického románu, kde nově vyzdvihl úlohu lidových mas

¹ POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 414.

vzhledem k dějinám. I když Jiráskova próza se považuje jako realisticky tvořícího autora, při kritickém čtení jeho děl nám bude nápadná idealizace, která je v jeho dílech patrná.²

V polovině 19. století se realistická próza rozdělila na dvě hlavní linie, na venkovskou a historickou linii. Do venkovské linie řadíme například Karla Václava Rase, Terézu Novákovou, Antala Staška, do historické především Václava Beneše Třebízského, Zikmunda Wintera a právě Aloise Jiráskova. Próza s historickou tematikou byla projevem národně budovatelských tendencí.³

1.2 Jiráskova literární tvorba

Ještě před tím, než se Jirásek rozhodl pro dráhu spisovatele, již pocítoval výrazně silnou fascinaci historií. A právě láska k historii, četba a následné studium dějin způsobily proměnu ze čtenáře a historického badatele v literárního tvůrce historických próz. Vzhledem k vytvořeným fikčním světům v Jiráskových literárních dílech můžeme Aloise Jiráskova odvážně nazvat tvůrcem vlastních historií.

Jiráskova raná tvorba z 80. let 19. století, kterou nazývá Jaroslava Janáčková „etapou rozběhů“, začínala tvorbou poezie. I přes to, že autor poezii po krátkém období opustil, spatřujeme v ní dva důležité rysy, které byly příznačné pro celou jeho tvorbu. Tím je zájem o lidový život a intenzivní vztah k české minulosti. V „básních v řeči vázané“ nespatořoval Jirásek ideální formu vyjádření, a proto verše později skládal pouze pro svou ženu Marii Podhajskou.

Souběžně s básnickou tvorbou se začal zaměřovat na psaní prózy s venkovskou tematikou. Spisovatel sice vycházel z dosavadní domácí produkce venkovské prózy, ale nově se v ní soustředil především na vykreslení psychologického typu postav a zdůraznění sociální stránky venkova.⁴ Jako příklad můžeme uvést jeho nejvyspělejší ranou povídku *Skaláci* (1875). Toto dílo je pro nás důležité, jelikož v něm autor poprvé vymezil prostor pro historické události.

Zhruba v období odchodu Aloise Jiráskova z Hronova do Litomyšle se začalo zaměření jeho děl volně měnit z venkovské povídky na povídku historickou, která později vyvrcholila historickým románem. Zároveň s přerodem kratších děl ve velká románová díla probíhalo

² POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 365.

³Tamtéž, str. 359 – 364.

⁴ Jirásek navazoval na venkovskou tvorbu autorů předchozí generace, například Karolíny Světlé nebo Vítězslava Háška.

Jiráskovo intenzivní hledání nové podoby českého historického románu. Historický román, na který se Jirásek zaměřil, byl pro něj neprobádaným polem.

Nejprve se tematicky zaměřil na nepřiliš dávnou minulost, při jejíž tvorbě čerpal především z vyprávění pamětníků. V začátcích tvorby historických románů Jirásek řešil závažný problém, a to způsob jakým sladit historický aspekt díla s uměleckým. Realistický román, na jehož tvorbu se autor zaměřil, vyžadoval soulad umělecké a historické stránky, které se měly prolínat a tvořit jednotu. Jinými slovy – k danému historickému prostředí musel náležet i adekvátní děj, aby dílo působilo realisticky. Jirásek se proto snažil o vytvoření díla, v němž historické události tvořily ústrojnu součást vypravovaného děje.⁵

Do začátků Jiráskovy historické tvorby řadíme díla *Ráj světa*, *Poklad* a *Sousedé*. Na těchto dílech si autor ověřil, že cesta k vytvoření novodobého historického románu nevede přes bohatě rozvětvenou dějovou osnovu plnou dramatických zvrátů a zápletek, nýbrž přes menší téma fabulačně snáze zvládnutelné, umožňující přirozené rozvíjení prostého děje, který by se mohl stát nositelem širšího významu, hlubší svědectví o době a jejím smyslu.⁶

Od této chvíle se Jirásek přestal zaměřovat pouze na 18. a 19. století. Na místo toho svou pozornost začal soustřeďovat na starší minulost a postupně se pokoušel o vytvoření románu se širším dějovým rozpětím, které spatřujeme například v díle *Skály*.

V polovině 80. let dospělo Jiráskovo historické umění vrcholu. Od této chvíle se Jirásek zaměřoval na tvorbu velkých cyklických prací, mezi které spadá i dílo *F. L. Věk*, a v jejich produkci pokračoval až do vypuknutí 1. světové války.⁷

1.2.1 Jiráskův historismus a tvorba románových cyklů

Způsob, jakým dospěl Alois Jirásek k tvorbě historické prózy, jsme si osvětlili, ale musíme se ptát po původu autorova zaujetí a položit si otázku, proč přikládal takový význam historické próze. Důvodem bylo Jiráskovo poznání návaznosti historie na současnost, kterou považoval za velmi důležitou. Právě správné pochopení historických souvislostí umožňovalo pochopit člověku současnost.

Jak vyplynulo z předchozí kapitoly, Alois Jirásek se nejprve zaměřil na psaní rozsahem kratších historických próz, novel, povídek a později románů. Vzhledem k rozsahu se ukázaly tyto literární útvary pro Jiráska jako nedostatečné, protože jejich rozsah umožňoval zobrazení

⁵ POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 439.

⁶ Tamtéž, str. 340.

⁷ Vedle velkých cyklických děl ovšem i nadále přetrvává Jiráskova produkce črt, novel, povídek atd.

pouze kratšího úseku historie, anebo delšího úseku, ale bez poskytnutí vysvětlení a potřebných souvislostí. V kratších prózách autor nenalézal dostatečný prostor pro zobrazení širších historických souvislostí a vysvětlení, což prakticky znamená, že díla mohl číst a pochopit pouze poučený čtenář, který dějiny znal a nepotřeboval jejich vysvětlení.

Na konci 80. let 19. století proto došlo v Jiráskově tvorbě ke změně. Autor postupem času zjistil, že společnost nemá znalosti a vztah k dějinám, které doposud předpokládal, a proto se začal zaměřovat na tvorbu historických děl většího rozsahu, konkrétně románových cyklů, epopéjí a kronik. Tato díla umožňovala komplexnější pojetí dějin a tím čtenáře uváděla do širších souvislostí, podávala vysvětlení, které pomáhalo historii nejen poznat, ale i pochopit. Právě Jiráskovu tvorbu z konce 19. století, kam spadá i pro nás nejdůležitější dílo *F. L. Věk*, považujeme za celkový vrchol jeho tvorby.⁸

Při tvorbě historické prózy autor důsledně vycházel z pramenů, které určitým způsobem podávaly svědectví o dějinách, ať šlo o díla vědecká, o prameny výpravné, prameny osobní povahy, nebo o ústní lidovou slovesnost. Pro vykladače jeho díla je podstatné, že ke všem studiím a pramenům přistupoval jako umělec, jenž je svou činností přetvářel a vytvářel z nich fiktivní světy v literárních dílech, která proto nemůžeme chápat jako obraz skutečnosti. I přes to, že Jiráskova tvorba spadá do realismu, nesmíme opomíjet ani jeho sklon k idealizaci.

V románových cyklech se zaměřoval především na zobrazení lidových vrstev a jejich funkci v dějinách. Vlivy dějinných událostí důsledně promítal do osudu prostých lidí. Lid byl v historické próze tím nejdůležitějším prvkem, v něm autor spatřoval vidinu lepší budoucnosti. Lidové vrstvy konfrontoval s ostatními společenskými vrstvami a sociální problémy mezi nimi pak tvořily osnovu celého díla. Postavy v dílech charakterizoval nejenom popisem, jak to bylo běžné v realistické tvorbě, ale snažil se je určit i pomocí jednání. Postavy a dějová pásma, která jsou v díle dílčí, jsou nositeli určitého charakteristického typu nebo rysu doby.

Výrazným rysem Jiráskových děl je vyprávění, které spojuje jednotlivá dějová pásma v dějinný celek a vše uvádí do souvislostí. Vypravěč do děje přímo nevstupuje, spíš splývá se samotným vyprávěním, které podává velmi sugestivně a přesvědčivě.⁹

Volbou témat ve velkých románových cyklech se autor obracel ke dvěma obdobím, v nichž se podle něj soustřeďoval základ pokrokových národních tradic a v nichž také historická úloha lidových sil vystupovala výrazně do popředí, a to konkrétně k husitství a

⁸ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Čtyři studie o Al. Jiráskovi. Svazek XIII*. Praha, 1951, str. 91 – 93.

⁹ POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 449-450.

k národnímu obrození. Nejprve se věnoval husitství, ve kterém po vzoru Palackého nalézal vyvrcholení českých dějin a které chápal jako lidové sociální hnutí v náboženské podobě. Mezi díla s husitskou tematikou řadíme trilogie *Mezi proudy*, *Proti všem* a *Bratrstvo*. Původně se Jirásek chtěl pokusit o vytvoření velkého celku zachycujícího husitství komplexně, ale k tomu se v důsledku kritiky první trilogie *Mezi proudy* neodhodlal. I přes to podávají jeho jednotlivé práce s tematikou husitství obraz o síle a mohutnosti, jež tvořil základ pokrokové a revoluční tradice.¹⁰

Druhým, a vzhledem k tématu této práce i zajímavějším zaměřením Jiráskovy tvorby spadající do jeho vrcholného období je tematika národního obrození, na kterou se zaměřujeme v následujících kapitolách.

1.2.1.1 Tematika národního obrození

Předtím než si vysvětlíme, co bylo podstatou národního obrození a jak vznikalo, musíme si nejprve osvětlit samotný pojem „obrození“, který je výrazně novějšího původu než průběh samotného procesu.¹¹ Bojovného charakteru nabyl již při svém vzniku, kdy se musel prosazovat mezi pojmy „znovuobrození“, „národní renesance“ nebo „vzkříšení“, které se také nabízely pro pojmenování tohoto specifického období národních dějin. Právě chápání procesu jako zázračného „vzkříšení“ české kulturní společnosti vlivem vlastenecké práce, jak tomu bylo původně, bylo později zavrženo.

Ve skutečnosti bylo obrození dlouhodobým procesem, který v 19. století pouze vyvrcholil. Na našem území se od dob Přemyslovců prolínal německý a český jazyk jak v běžném životě, tak i v literární tvorbě. Používání češtiny bylo ale znakem především venkovského lidu a nižšího stavu městského. Šlechta a vyšší měšťanstvo hovořilo zpravidla německým jazykem, což představovalo velmi obtížnou výchozí pozici pro utváření a rozvoj národního hnutí. To bylo podporováno především zdola, nejširšími lidovými vrstvami.

Argumentem, který také potvrzoval chybné chápání průběhu národního obrození jako zázračného vzkříšení, byla skutečnost, že obdobné procesy, i když se svými specifiky, probíhaly i v dalších kulturách Evropy. Z toho vyplývá, že nešlo o specifický a jedinečný proces typický pro český národ, ale že byl nevyhnutelným východiskem i dalších evropských kultur majících potřebu získat si svou národní svébytnost.¹²

¹⁰ POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 451-456.

¹¹ Poprvé použil termín obrození T. G. Masaryk v roce 1895 v díle *Česká otázka*.

¹² MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*. Praha, 1983, str. 9.

Ani obsah pojmu není jednoznačný. Můžeme ho chápat jako rozmach české řeči, vzdělanosti a literatury, jiráskovsky řečeno, po období „temna“. Další možnou interpretací je pojetí obrození jako národního hnutí, které vznikalo jako reakce na germanizační charakter rakouského centralismu. Obrození jako hnutí se začalo formovat v poslední čtvrtině 18. století a ve svých počátcích mělo vysloveně jazykový charakter. Vzhledem k jazykovému charakteru národního obrození byla důležitá především česky psaná literatura, jejíž rozvoj byl závislý na stavu spisovné češtiny.¹³ Problémem souvisejícím s jazykovým charakterem obrození byla i nízká úroveň česky psané literatury, jež souvisela s nedostatečnou vzdělaností lidových vrstev. Ta se zaměřovala převážně na texty s náboženským obsahem, například knihy svatební nebo zpěvníky anebo na literaturu zábavnou, jako například knížky lidového čtení, jarmareční písně apod.¹⁴ A právě témata a zaměření česky psaných děl sklízely ze strany německy mluvícího obyvatelstva kritiku a opovržení.¹⁵

Nyní jsme si v základních rysech naznačili charakter národního obrození z historického a literárního hlediska, ale vzhledem k tématu této práce se musíme pokusit o interpretaci národního obrození i z hlediska genderového. Pokud na ně budeme pohlížet z tohoto hlediska, musíme ho považovat za období maskulinní, protože podstatou národního obrození byla výhradně mužská práce. Ve druhé kapitole se zaměříme na postavení žen v 18. a 19. století, které bylo bezpochyby vůči mužům stále ještě podřazené. Z toho vyplývá, že když byly ženy v podřízené pozici vůči muži, nemohly být ekonomicky, společensky nebo literárně aktivní. Na druhé straně bylo právě národní obrození v ženské otázce zlomové, protože právě v tomto období si společnost poprvé začala uvědomovat důležitost mateřské role. Žena začala být chápána jako matka vychovávající budoucí vlastence a vzhledem k této skutečnosti se začal měnit postoj zaujímaný k ženám. Z tohoto hlediska se na národní obrození nahlíží jako na období vzniku prvních náznaků ženské emancipace.

1.2.1.1.1 Zobrazení národního obrození v díle Aloise Jiráska

Pro naši další analýzu díla *F. L. Věk* nám nestačí všeobecné osvětlení pojmu obrození, ale musíme se zaměřit i na to, jakým způsobem ho reflektoval a zobrazil Alois Jirásek. Nejširší pohled na národní obrození získáváme z díla *F. L. Věk*, ale cestu vedoucí k vytvoření tohoto

¹³ Nedostatečná určenost českého národního území a hospodářská souvislost s celofíšským vnitřním trhem, která znemožňovala rozvoj vlastního národního trhu, způsobila, že se právě jazyk a tradice české slovesné kultury jevíly jako nejreálnější znaky národní pospolitosti.

¹⁴ VODIČKA, Felix. *Dějiny české literatury II. díl*. In: Celkové podmínky a základní tendence, str. 21 – 26.

¹⁵ Máme na mysli i české obyvatelstvo mluvící německy.

díla podávajícího celistvý obraz národního obrození můžeme sledovat již v dílech předcházejících. Náznaky autorova zamýšlení se nad kořeny národního obrození nalezneme v Jiráskových dílech *Skály*, *Sousedé* a v díle *Emigrant*. Přímo náznaky zárodků tohoto procesu pak nalézáme v dílech *Na dvoře vévodském* a zejména v *Pokladu*.¹⁶

Tematika národního obrození A. Jiráska fascinovala, i když se jí pozitivistická historiografie více nezabývala, o starším dějepisectví nemluvě. V Jiráskově době bylo národní obrození považováno za vzkříšení způsobené zázrakem. Toto tvrzení autor vyvrátil, zobrazil ho jako dílo veliké vůle, námahy a lásky, jež sdružovalo lid rozmanitého původu, vzdělání a zaměření.

Další představou bylo, že národní obrození vyrostlo z vesnických chaloupek, z lidu robotného, osvobozeného od nevolnictví, čemuž se Jirásek také bránil. Aby vyvrátil toto přesvědčení, učinil hlavním hrdinou díla obchodníka, tedy postavu, která nepocházela z nejnižší vrstvy. Jirásek byl tedy nejenom tvůrcem historického románu, ale současně i průzkumníkem terénu a podněcovatelem následné badatelské práce, protože toto pole bylo dosud neprobádané.¹⁷

„U Jiráska narážíme na uchopení pojmu národního obrození jako doby, kdy opět zejména lidové a z lidu vyšlé síly se podílely na vytváření národních dějiny, kdy z hmotného a kulturního povznesení lidu vyrostla celá skladba současného národního života. V jednotném úsilí obrozenců nalézal příklad pro současnou společnost, rozdělující se ve třídy a zájmové skupiny, příklad, který by pomohl překlenout tyto rozdíly a rozpory.“¹⁸

Národní obrození bylo vzhledem k charakteru Jiráskových děl vrcholem, ke kterému šel český národ. Důkazem pro tvrzení, že práce pro národní otázku byla nejdůležitější a vše ostatní bylo vedlejší, je skutečnost, že Jirásek mezi vlastenci zobrazil i názorově protikladné postavy. To je důkazem, že i přes ideovou rozrůzněnost existuje mezi všemi vlastenci jednota v tom hlavním, ve snaze o vytvoření českého národního života.

¹⁶ POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 456.

¹⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Praha, 1987. str. 361.

¹⁸ POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 456.

1.2.1.1.1 Románová pentalogie F. L. Věk

F. L. Věk je rozsahem největší a dějově nejbohatší Jiráskovo dílo, které začal psát v roce 1888. Zhruba o rok dříve se autorovi dostal do rukou životopis dobrušského rodáka F. V. Heka, jehož osud ho zaujal. Musíme zdůraznit, že tato skutečná osobnost autora v další práci pouze inspirovala. Konkrétně v díle zobrazil několik událostí z Hekova mládí. Jako příklad můžeme uvést studia v benediktýnském klášteře nebo událost se zmrtvýchvstáním knihovníka Matyáše.

Dílo *F. L. Věk* řadíme do žánru románové kroniky. Podává čtenáři nejobsáhlejší obraz o období počátečních snah a formování hnutí národního obrození, který se nachází v českém literárním kánonu. Na podkladu evropských událostí zobrazil autor narůstající proces národního obrození od 70. let 18. století do 20. let 19. století.

Právě žánr románové kroniky umožnil svým charakterem zobrazit pomalé plynutí času. Využití tohoto žánru umožňovalo zkombinovat čas cyklický¹⁹ s časem lineárním, který představoval události s dopadem na širší vrstvy obyvatelstva.²⁰ Významné historické události jsou zobrazené v těsném spojení s jednotlivými dějovými pásmy, v nichž se odehrávají individuální příběhy postav. Jirásek kladl důraz na důsledné promítání historických událostí do všedního života lidu. Zdůraznil dopad tzv. velkých dějin na běžný život, časté bylo zobrazení událostí přímo očima lidu. Historie jako by tu byla rozpuštěna v životě lidu, aniž však čtenář ztrácí vědomí souvislostí vývoje a historického pokroku.²¹

Dějovou osu pěti dílů tvoří osudy hlavní postavy studenta a později dobrušského kupce Františka Věka a jeho rodiny. Dílo začíná jeho narozením, pokračuje přes studentská léta do dospělosti, kterou prožívá za pultem v kupeckém krámě. Výběrem hlavního hrdiny chtěl Jirásek dokumentovat lidový základ obrození. Nezvolil si proto za protagonistu významnější historickou osobnost, nýbrž postavu neznámou. Na druhou stranu ale nejde o hrdinu z nejnižší vrstvy obyvatelstva, František pochází z rodiny kupecké, která patřila k lépe postaveným rodinám na malém městě. Právě v souvislosti s postavením jeho rodiny byla Františkovi umožněna studia v Praze. V důsledku odchodu Františka Věka do Prahy mohl autor vykreslit probouzející se národní život nejen na malém českém městě, ale i v samém centru dění, v Praze. Tím vytvořil dva paralelní světy, do kterých zasadil množství charakterově odlišných

¹⁹ Čas pravidelně se opakující.

²⁰ LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 2008, str. 344.

²¹ Tamtéž, str. 458.

osobností, což pomohlo k větší čtenářské oblíbenosti.²² Díky charakterové rozmanitosti postav si mohl čtenář najít sobě podobnou postavu nebo prostředí, které mu bylo blízké.

Podstatou díla byla autorova snaha poučit čtenáře, vysvětlit mu minulost a dějiny, a tím u něj posílit národní uvědomění. Fikční svět v díle *F. L. Věk* nás přivádí k myšlence, že za svůj názor je třeba bojovat, i když to mnohdy není lehké. Jiráskovo dílo chápeme jako poslání, jehož hlavním úkolem je posilovat národní sebevědomí. Pro větší čtivost a poutavost je dílo doplněno množstvím postav, které přitahují čtenáře a se kterými je možno se ztotožnit nebo se jimi inspirovat.

Vzhledem k tomu, že Jirásek měl potřebu zobrazit národní obrození ještě z dalšího hlediska, tvořil souběžně s dílem *F. L. Věk* i kroniku *U nás*, ve které se zaměřil na zobrazení národního období výhradně v prostředí jeho rodného kraje, Hronovska. V próze *U nás*, na rozdíl od *F. L. Věka*, kde pojímá národní obrození jako boj za vytvoření národního života, kultury a dějin, v díle *U nás* sleduje jeho souvislosti s českým venkovem a pojímá ho jako sociální otázku, řešící sociální vztahy a vliv národního obrození na jeho rodný kraj. Historické události doby chápe z perspektivy obyvatel Hronovska.²³

1.3 Jiráskovy osudové ženy

Většina mužů se ve svém životě setká s osudovými ženami. Jsou to ženy, které zásadně ovlivnily jejich minulost, přítomnost nebo budoucnost. První z nich je bezpochyby matka. Každý z nás ji má, ale pro každého znamená něco jiného. Pro A. Jirásku znamenala jeho matka velmi mnoho. Druhou osudovou ženou míníme manželku, v Jiráskově případě Marii, rozenou Podhajskou, s níž žil v manželství až do její smrti, která ho velmi bolestně zasáhla.

Pramenem k této kapitole bylo Jiráskovo dílo *Z mých pamětí*. Ve svých pamětech zobrazil krásný vztah, který měl se svou matkou a posléze i manželkou, z jeho vyprávění číší citovost a láska ke svým blízkým. Ovšem každý čtenář Jiráskových pamětí si při četbě mohl všimnout, že svým osudovým ženám věnoval podstatně menší prostor než mužům. Sám Jirásek to zdůvodnil tak, že píše paměti, které mají podávat obraz společnosti a významných událostí, a ne životopis, který by se svým charakterem primárně zaměřoval na osobu autora.

²² Hlavním hrdinou byl v drtivé většině muž. V tomto případě byla tato skutečnost navíc umocněna obdobím národního obrození, které bylo otázkou mužů.

²³ POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, str. 458 – 459.

Alois Jirásek byl svým okolím navíc často charakterizován jako člověk uzavřený a málomluvný, který si bedlivě střežil své soukromí. Jeho osobnost měla reprezentovat pouze jeho literární tvorba.

1.3.1 „A teď o vás, milá maminko...“

Jiráskova matka, Vincencie rozená Prouzová, se narodila v roce 1822. Ve svém rodném domě se naučila pekařskému řemeslu. Provдалa se za Josefa Jiráska, který pocházel z původně rolnického rodu, a po jejich svatbě se jim postupně narodilo osm dětí. Pouze pět se jich dožilo dospělosti. Po svatbě předala své znalosti z pekařského řemesla svému muži, který byl původně vyučeným tkalcem a který začal pekařské řemeslo provozovat. Vincencie Jirásková si pro dobrotivost a vřelost vážilo široké okolí. Od jejich stavení v Hronově neodcházel nikdo s prázdnou, i když zrovna na rozdávání nebylo.²⁴

Vincencie Jirásková měla na starosti celou domácnost, péči o děti, a navíc pomáhala s pekařským řemeslem i s prací na poli. To registroval už mladý Alois Jirásek, který v pamětech píše:

„První v domě vstávala, budila k pekařské časné práci. A pak už lopotila celý den do pozdního večera, obstarávajíc domácnost, řemeslo i hospodářství. Za celý den sotva si sedla, zvláště o žních, kdy otec byl na poli, kdy musila žencům a sekáčům chystat desátek, vařit oběd, večeri i pečovat o komoru, prodej i o pečení. Na prahy si později naříkala, na starodávné vysoké prahy, kteréž ji, jak ustavičně přebíhala ze světlice na síň k peci, do komory, do sedničky, hrubě namáhaly. Až je pak otec dal vysekat, snížit.“²⁵

To je důkazem, že ženy opravdu tvrdě pracovaly, i když jejich práce nebyla finančně hodnocena. Jedinou odměnou za práci byla pochvala, které se bohužel dostávalo jen zřídka.

Jirásek si ale všímal nejen matčiny těžké práce, ale i výborných vyprávěčských schopností. Vyprávěla pohádky, pověsti a historie, které Jiráska více přibližovaly rodnému kraji a ze kterých těžil i ve prospěch svých děl.

²⁴ JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí. I. díl.* Praha, 1980, str. 22 – 38.

²⁵ Tamtéž, str. 38.

1.3.2 „Ty budeš mou palmou stinnou“

Těmito slovy, která použil Jirásek v jednom z dopisů pro svou ženu, můžeme charakterizovat jeho vztah k manželce Marii Podhajské. Poté, co ji Jirásek poprvé spatřil na plese, zapsal si: „*Utěšený zjev mladičké, sličné dívčiny okouznil mysl, jímá srdce. Nastaly tiché převraty, pak chvíle rozhodnutí. Přišla na starém Karlově o studentském plese v lednu toho roku 1878. Pak jsem začal vynechávat besedy u dobré, staré paní Wildrové. V srpnu příštího roku byly svatby; děkan Šanta oddal mne s mou Marií, rodem Podhajskou. Ta ona stránka mých prací jest ohlasem té doby, v té oné scéně světlá stopa milé dívky, roztomilé, mladé ženy oddané.*“²⁶

Marii Podhajské, podle pamětníků „*štíhlé jako prut, nádherných, hnědých vlasů, lilie a růže ve tvářích*“, předcházelo patrně několik bytostí rodu ženského, k nimž mladý Jirásek pocítil obdiv, sympatii či lásku, ale jejich jména nejsou známá. Doznává se pouze k obdivu k dívce ve studentském věku. Tyto bouře v srdci mladého studenta se dále nerozvíjely, končily pouze obdivem.

Jiráskův zájem o Marii se prosazoval proti vůli rodiny, která spojení dcery se spisovatelem nepřála. Z dochované korespondence jsme zjistili, že Jirásek ke své ženě cítil velmi vřelý cit: „*Má milá, drahá Mařenko. Tys mým světlým paprskem, mou nadějí, pro Tebe chci pracovati, po nejvyšším dychtiti a Ty budeš mu palmou stinnou.*“ Jirásek vyjadřoval své city k Marii nejenom v korespondenci, ale i ve své poezii, kterou pro svou ženu skládal i poté, co tento žánr oficiálně opustil.

Marie Jirásková nesla na svých bedrech všechny starosti o domácnost věčně zaměstnaného a prací přetíženého muže, dala život sedmi jeho dětem, šest z nich vychovala do dospělosti a jejich životní dráhy sledovala až do vlastního konce v dubnu roku 1927. Právě smrt druhorozené Mařenky, téměř čtyřleté, v září 1885 na čas ochromila autorovu příslovečnou pracovitost a bezpochyby na něm zanechala trvalou jizvu.²⁷

Z Jiráskových pamětí vyplývá, že to byla stále výhradně žena, která měla na starosti celou domácnost, péči o děti a manžela. Samozřejmě vidíme patrný rozdíl mezi ženou žijící na venkově v hospodářském stavení, jako byla Vincencie Jirásková, a ženou žijící ve městě, která měla situaci o poznání snazší, jako v případě Marie Jiráskové.

²⁶ JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí. II. díl.* Praha, 1980, str. 368.

²⁷ Tamtéž, str. 368 – 383.

Po přečtení této poslední podkapitolky s názvem *Osudové ženy Aloise Jiráska* by bylo nepřipustné zamýšlet se nad tím, zda autor zobrazoval svůj život v literárních dílech. To by byl samozřejmě nesmysl. Tuto kapitolu jsme do textu zařadili z důvodu, abychom si nastínili situaci v jeho rodině, podmínky, ve kterých vyrůstal a žil a které měly podstatný vliv na utváření jeho osobnosti. Tato kapitola je jediná z celé práce, která se zabývá osobním životem Aloise Jiráska. Jak je z textu patrné, Jiráskův vztah k jeho blízkým byl velmi intenzivní, zároveň ale pocítujeme autorovu nechuť sdělovat informace ze soukromí širší veřejnosti.

2. Teorie genderu a feminity, vymezení základních otázek

2.1 Vysvětlení pojmů gender a pohlaví

Na začátku našeho zkoumání bychom si měli definovat pojem gender, který je podstatný pro naši další analýzu. Gender je sociální konstrukt, jehož podstatou je skutečnost, že odlišné sociální role muže a ženy jsou formovány společenskými a kulturními vlivy. Důkazem pro toto tvrzení je skutečnost, že sociální role se v různých kulturách odlišují. Tato definice je společností přijímaná až od poloviny 20. století, dříve tomu bylo jinak.

Při vzniku prvních otázek zabývajících se feminitou a postavením žen převládal názor, že postavení žen je dané biologickým určením.²⁸ První muži, kteří zkoumali ženské role a příčiny jejich podřízenosti, vycházeli ze své současnosti. V dobách prvních výzkumů byla zřejmá skutečná podřízenost žen, která ve společnosti panovala po staletí. Proto muži s ohledem na tyto skutečnosti usuzovali, že postavení žen je dlouhodobé, neměnné a pramení z biologické danosti. Vše, co je dané biologicky, je neměnné a ve výsledku správné.²⁹ Při svém tvrzení o správnosti ženské podřízenosti se opírali například o příběh o stvoření Evy z Adamova žebra, čímž se snažili dokázat, že muž byl stvořený jako první a až díky jeho existenci mohla být stvořena žena. Tím popírali i základní ženskou biologickou schopnost, a to schopnost rodit děti. Žena byla zkrátka považována za tu druhou, za „druhé pohlaví“.³⁰

Postupem času se tento chybný názor proměňoval a od poloviny 20. století je obecně přijímaným faktem, že charaktery sociálních rolí jsou utvářeny společenskými vlivy a neustále se vyvíjí. Jejich vlastnosti jsou v různých kulturách odlišné, více či méně se sobě podobají nebo vzdalují, v některých případech se dokonce zaměňují.³¹

Pro přesnost si musíme objasnit pojem pohlaví, který se někdy mylně zaměňuje za pojem gender. Pohlaví je na rozdíl od genderu pojem zachycující biologickou skutečnost, který znamená biologicky danou odlišnost muže a ženy. Pohlaví je tedy pojem neměnný a stálý, na rozdíl od pojmu gender.

²⁸ Ještě na počátku 19. století byly zaznamenány názory lékařů, že ženský organismus byl jak fyzicky, tak intelektuálně podstatně méně dokonalý než mužský.

²⁹ OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000, str. 10 – 30.

³⁰ BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha, 1967, str. 70.

³¹ Například v některých afrických kmenech je běžné, že ženy vykonávají fyzicky namáhavější práci než muži, bez ohledu na svůj aktuální stav, tedy i v těhotenství.

2.2 Pojem feminita a maskulinita a jejich vzájemné postavení

Pojmy feminita a maskulinita jsou podřazené pojmu gender. Maskulinitu chápeme jako sociální a kulturní postavení ve společnosti typické pro muže. Maskulinní postavení a chování bylo vždy považováno za normativní, ve výsledku tedy určující a správné.³² Maskulinita je spojována s bojovností, cílevědomostí a agresivitou. Pojem feminita je pojem, který se vymezuje vzhledem k pojmu maskulinita a představuje odlišné sociální a kulturní postavení žen ve společnosti. Ženy se tedy buď chovaly a jednaly podle normy, tedy podle mužského jednání, které bylo považované za správné, nebo se jejich chování od normy odlišovalo, a proto bylo označené za chybné. Pro feminitu je typičtější rozvinutější emocionální stránka.

Aby nebylo rozdělení tak jednoduché, musíme počítat se skutečností, že v každé osobnosti jsou zastoupeny oba prvky, tedy feminita i maskulinita. Vzhledem ke společenským vlivům, vlivům rodiny a výchovy se postupně u jedince rozvíjí jedna složka více, a tím se definuje jeho genderové postavení.³³

Společnost 19. století byla založená na myšlence o nadřazenosti jedněch lidí druhým. Na prvním místě byl vždy muž a žena mu byla ve všem podřízená. Mnoho lidí spatřovalo ve vznikajících genderových otázkách možné ohrožení manželského života a potažmo i rozpad základny vztahů mezi mužem a ženou.

V našem zkoumání bychom měli přihlížet ke skutečnosti, že společenská situace se vždy vyvíjela odlišně a většinou rychleji v zahraničních společnostech. Ze zahraničních zemí přicházely společenské změny a trendy na naše území, kde je nejprve přijímaly a poté aplikovaly nejvyšší vrstvy obyvatelstva. Z nejvyšších aristokratických vrstev se pokrokové názory pozvolna šířily do středních vrstev a nakonec do vrstev nejnižších. Proto musíme počítat mnohdy s velkými rozdíly v chování mezi jednotlivými vrstvami obyvatelstva, stejně tak jako je tomu v díle *F. L. Věk*. Nemůžeme proto plošně a bez ohledů na vlivy společnosti, prostředí a času porovnávat prvky, které mají společného jmenovatele, ale vznikly v různých kulturách a za různých podmínek.

³² MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Brno, 2000, str. 27.

³³ BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, str. 61.

2.3 Ženské a mužské role ve společnosti v 19. století

Obsah této kapitoly nemůžeme považovat za problematiku, ze které by se daly na základě zjištěných informací vyvozovat obecně platné závěry. Námi zkoumané téma sociálních rolí ve společnosti musíme chápat jako souhrn individuálních případů. Pokud se tyto případy objevují častěji, lze na jejich základě vytvořit typ, který lze uplatnit na širší skupiny obyvatelstva. V této kapitole se budeme zabývat sociálními rolami ve vybraných případech, které jsou podstatné pro další analýzu díla *F. L. Věk*, tedy ty, které jsme při interpretaci díla našli.

2.3.1 Vztah rodičů k dětem

Vztah rodičů k dětem se po staletí měnil a tento vývoj pokračuje i nadále. Měnil se podle politické situace, podle sociálního postavení rodiny, podle vzdělání i individuálního přístupu rodičů. Tyto a další faktory ovlivňovaly přístup rodičů k dětem, počet dětí v rodině, chápání pojmu dětství, přístup k výchově a dalším souvislostí týkající se dětí a dětství.

Před vznikem pojmu dětství považovali rodiče své potomky za děti pouze do 7. roku života dítěte.³⁴ Po dovršení této hranice se děti staly rovnocennými partnery dospělých lidí, odpovídaly za své činy, měly pracovní i náboženské povinnosti. Na užívání si bezstarostných dětských let a hraní nebyl většinou čas, anebo jenom minimální. Děti, které se narodily do chudých poměrů, musely již v dětském věku pracovat za úplatu, v selských rodinách jim byla přidělena práce na statku. Rodiče na ně nebrali přílišné ohledy a neposkytovali jim zvláštní péči, děti měly přísnou disciplínu a své každodenní povinnosti. Věková hranice, kdy rodiče chápali své potomky jako děti, se postupně zvyšovala.

Přístup rodičů k dětem byl mimo jiných faktorů ovlivňován mírou kojenecké a dětské úmrtnosti, která byla zjištěna na základě demografických údajů. Nejvyšší míry úmrtnosti vždy v historii dosahovala věková skupina kojenců a dětí. Rodiče museli být na smrt svých dětí vždy připraveni. Děti často umíraly několik dní po porodu, dalším zlomovým okamžikem byla situace, kdy matka nebo popřípadě kojná dítě odstavila.³⁵ Dětské životy byly ale ohrožovány i epidemiemi, živelnými katastrofami a nedostatečnou výživou. Rodiče, často zažívající úmrtí svých dětí, byli těmito zkušenostmi otupělí, a proto byla vysoká míra dětské

³⁴ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu a modlitbě: Žena v minulém století*. Praha, 1999, str. 12.

³⁵ Kojenecká úmrtnost začala klesat až v souvislosti s vynalezením umělé kojenecké výživy.

úmrtnosti také jedním z faktorů, které způsobovaly, že rodiče z obav o jejich ztrátu dětem často neposkytovali dostatek rodičovské lásky.

Až do konce 19. století byl počet narozených dětí v rodině vysoký.³⁶ Počet dětí byl úměrný věku matky při uzavření manželství. Čím mladší byla žena při sňatku, tím měla rodina zpravidla více dětí. První dítě přicházelo na svět po prvním roce manželství a žena rodila zpravidla po celé své plodné období. Děti měly být pro rodiče zárukou, že o ně bude ve stáří a nemohoucnosti postaráno, a proto museli brát ohled na vysokou dětskou úmrtnost, ale i obecně vysokou úmrtnost dospívajících a dospělých lidí. Rodiče, kteří měli více dětí, získali větší jistotu, že se alespoň jedno z nich dožije dospělosti a ve stáří se o ně postará. Navíc byly děti v chudých rodinách pokládány za levnou pracovní sílu.³⁷

Nechceme tvrdit, že zajištění péče a výživy ve stáří byl jediným důvodem, proč měli rodiče tolik dětí. Důkazem je i fakt, že stejně vysoký a mnohdy vyšší počet dětí přicházel na svět i ve šlechtických a dobře situovaných měšťanských rodinách, kde děti rozhodně netvořily pracovní sílu v domácnosti.³⁸ Samozřejmě si musíme uvědomit, že na vysoký počet dětí v rodině měla vliv i neexistence antikoncepčních prostředků a že jakékoliv omezení počtů nebo přerušování těhotenství bylo považováno církví za velký hřích.

Za jistý mezník jsou považována 40. léta 18. století, kdy rodiče začali uznávat pojem dítě a dětství. Tento obrat bývá spojován s pozvolným klesáním kojenecké úmrtnosti, která od té doby nepřestala klesat. Nemůžeme si představit, že děti byly od té doby přehnaně hýčkané, nebo dokonce rozmazlované. Zvýšená pozornost, která jim byla věnovaná, se projevovala zpíváním ukolébavek a vyprávěním pohádek. Fyzických projevů lásky bylo v rodinách žijících na venkově minimum, většinou se jednalo o polibek před spaním po modlitbě.³⁹ Děti projevovaly svým rodičům lásku především vyjadřováním úcty, například vykáním nebo políbením ruky.

Blíže do středu pozornosti se dítě dostává v 19. století, ale přesto se nestává jediným a nejdůležitějším smyslem rodiny. Tím je stále ženina péče o manžela, snaha vytvořit útulný rodinný domov a také snaha obou manželů zajistit rodině obživu. Přesto se rodiče začali o své děti více starat a častěji se vyskytovaly i projevy lásky. Postupné zvyšování zájmu o dítě bylo pozvolným procesem, který trval až do 20. století, které se jako první dalo považovat za

³⁶ Máme na mysli děti živé při narození, které se ale nutně nemusely dožít dospělosti.

³⁷ LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. díl: Život všední a sváteční*. Pardubice, 2005, str. 61.

³⁸ Tamtéž, str. 61.

³⁹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu a modlitbě: Žena v minulém století*. Praha, 1999, str. 29.

století dítěte.⁴⁰ Na konci 19. století začal pozvolně klesat počet narozených dětí v rodině a tento vývoj směřoval ke vzniku plánovaného rodičovství, které umožňovalo rodičům více se dětem věnovat a poskytovat jim lepší zázemí.

Přístup k dětem v rodině byl určován genderově. Dítě je v prvních chvílích svého života, vzhledem charakteru příchodu na svět, vázáno silnějším citovým poutem k matce. Pro ženu-matku byl porod až do 19. století velmi riskantním zásahem do zdraví, který v mnoha případech dopadl špatně nejenom pro ni, ale i pro samotné dítě. Ve skutečnosti nemusela žena zemřít přímo při porodu, ale až na jeho následky. Porody, kterých žena v 18. a 19. století absolvovala ve svém životě několikanásobně víc než dnes, vyčerpávaly její organismus a spolu se špatnou životosprávou a namáhavou celoživotní dřinou způsobovaly předčasnou smrt. Porod byl záležitostí výhradně ženskou, kromě rodičky bývala přítomna porodní bába, blízké příbuzné, přítelkyně, sousedky. Příchodem dítěte na svět se stávala z manželského páru rodina.

Narození chlapce bylo v rodině vždy vítanou událostí. Znamenalo pokračování rodu a zachování jména, převzetí majetku nebo řemesla otce a také vidinu silné pomoci ve fyzické práci a zajištění rodičů ve stáří. Kromě toho sňatek syna nevyžadoval téměř žádné výdaje. V Čechách navíc příchod chlapce znamenal možný přínos pro budoucnost národa, protože politicky činní byli pouze muži.

Dívky naopak přinášely zklamání, často jim byla věnována menší péče a v některých případech byly dokonce odkládány. Vyznačovaly se nejenom menší fyzickou silou, která byla v hospodářství vždy potřeba, ale jejich sňatek znamenal pro rodinu vždy nutnost zajištění věna. Pokud měla rodina více dětí ženského pohlaví, mohlo to v budoucnu znamenat značné finanční problémy. Dívky byly vítané jako prvorozené, protože mohly pomáhat matce s domácími pracemi a také na ně byla přenášena péče o mladší sourozence.

Ženy z nižších vrstev po porodu příliš neodpočívaly, snažily se o co nejrychlejší návrat do běžného každodenního života. Jejich práci za ně nikdo neudělal a jejich povinností byla péče o muže, zbytek rodiny a hospodářství. Při všech povinnostech nezbyvalo na důkladnou péči o dítě příliš času, matky se dětem věnovaly především v krátkých přestávkách mezi prací.

Role matky a manželky se cenila nejvíce v horních vrstvách společnosti, protože jak jsme řekli, tyto rodiny byly ve svých názorech nejpokrokovější.⁴¹ Do nejvyšších vrstev proniká již na začátku 19. století vliv Rousseauovo myšlení, podle kterého měly samy matky o dítě

⁴⁰ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu a modlitbě: Žena v minulém století*. Praha, 1999, str. 13.

⁴¹ Paradoxně byly nejvíce oceňovány ženy z nejvyšších společenských vrstev, jejichž práce byla nejméně fyzicky namáhavá. I ony pečovaly o svou domácnost a o blaho svého muže, ale měly na pomoc služebnictvo, které za ně vykonávalo fyzicky náročnou práci.

pečovat, poskytovat mu vzdělání, mravně ho vychovávat a tím vytvářet plnohodnotný citový vztah.⁴²

Muži o své děti nepečovali, neuměli se o ně postarat, to příslušelo ženě-matce. Pokud se matka o své dítě nemohla postarat, manžel jí v její situaci nepomohl. O dítě se místo matky mohla postarat nanejvýš starší sestra dítěte anebo bylo odloženo k prarodičům.

Větší nebyl podíl účasti mužů ani na výchově dětí. Ta v průběhu 19. století postupně více přecházela z rodiny na instituci školy. Děti vychovávala hlavně matka, a to především k bezmezné úctě k otci. Otcovská výchova často spočívala ve vykonání tělesných trestů, které sloužily jako nástroj k vynucení poslušnosti a pomocí nichž se otec snažil z dítěte vychovat poslušné a mravně se chovajícího jedince. Děti se otce bály, matce stačilo k získání dětské poslušnosti otcem pohrozit. Od 19. století se postupně začal vytvářet odpor k fyzickým trestům, ale to neznamená, že by ihned a úplně zmizely.

Pokud se muži účastnili výchovy svých dětí ve větší míře, zaměřovali se především na výchovu svých synů.⁴³ To souvisí s právem otců rozhodovat o budoucnosti svých dětí a o jejich budoucím povolání. Syn zpravidla převzal otcovo řemeslo nebo podnikání a u otce se mu vyučil. Otec vyžadoval poslušné děti, které mu vyjadřovaly úctu a dotvářely rodinnou atmosféru. Muž, i když mnohdy neměl příliš intenzivní vztah ke svým dětem, děti chtěl. Pokud nebylo manželství po této stránce naplněno, byl to důvod k zapuzení ženy, ve vyšších vrstvách důvod k rozvodu, který uznávala i církev.

Všechny poznatky, které jsme zde uvedli, jsou výsledkem studií čerpajících z demografických údajů a pramenů osobní povahy. Zřejmě nikdy nezjistíme, jaká byla skutečná situace v rodinách, ale můžeme předpokládat, že dítě nemělo ve spoustě případů na přelomu 18. a 19. století, v rodině příliš lehkou situaci. Na druhé straně nemůžeme tvrdit, že rodiče své děti nemilovali vůbec a že jim nevěnovali žádnou pozornost. Budeme předpokládat, že jejich city nebyly tak intenzivní jako na konci 19. století nebo ve století následujícím, a tento fakt budeme přikládat mnohdy velmi špatným životním podmínkám, nízké gramotnosti a málo rozvinuté emocionální složce lidské osobnosti. To vše doplňovala neexistence nebo nedostatek volného času a citová otupělost způsobená neustálou přítomností smrti.

⁴² ČADKOVÁ, K.; LENDEROVÁ, M.; STRÁNÍKOVÁ, J. *Dějiny žen aneb Evropská žen od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice, 2006, str. 210.

⁴³ Tamtéž, str. 212.

2.3.2 Přístup ke vzdělání

Základy vzdělávání v českých zemích můžeme datovat do roku 1775, kdy vešel v platnost patent Marie Terezie. Tímto patentem se stala školní docházka povinnou pro všechny děti od 6 do 12 let, takže roli nemělo hrát ani sociální postavení, ani pohlaví dítěte. Školy po celé zemi byly smíšené, s výjimkou lidnatějších měst, kde vznikaly školy s dívčími odděleními, případně samostatné dívčí školy.⁴⁴

Patent byl v dalších letech obměňován, měnil se především smysl školské výuky. Nově se děti neměly učit přemýšlet, ale měly být školou vychovávány. Měli z nich vyrůst poslušní a dobře ovladatelní poddaní bez vlastních myšlenek. Základní vzdělání se skládalo ze čtení, psaní, počítání a náboženství.⁴⁵

I když povinnost dětí docházet do škol byla nařízena zákonem, rodiče vedli se školou boj o její dodržování. Povinnost školní docházky snáze přijímaly městské rodiny a také rodiče chlapců.⁴⁶ Tento fakt stále souvisel s ekonomickým postavením rodiny a s tím, že bylo vzdělání mnohými rodiči stále považováno za druhořadé. Tato situace se částečně začala měnit za vlády Josefa II. a dále reformami v letech 1848 – 1849.⁴⁷

2.3.2.1 Potíže s dívčím vzděláním

S dívčím vzděláním byla situace složitější než se vzděláním chlapců. Zatímco chlapi v mnohých případech ve svých studiích pokračovali, dívky po dvanáctém roce života zpravidla školu opouštěly.⁴⁸

Ve všech vrstvách záviselo dívčí vzdělání na rozhodnutí a finančních možnostech rodiny. Dívkám ze středních a vyšších vrstev se dostávalo výhradně domácího vzdělání, protože veřejné školy byly považovány za něco degradujícího.⁴⁹ Pokud tyto dívky měly ve své výuce pokračovat, jejich možností byla buď klášterní škola, nebo soukromý vzdělávací ústav.

⁴⁴ LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. díl: Život všední a sváteční*. Pardubice, 2005, str. 39.

⁴⁵ Tamtéž, str. 40.

⁴⁶ LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Litomyšl, 2006, str. 160.

⁴⁷ LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. díl: Život všední a sváteční*. Pardubice, 2005, str. 41.

⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu a modlitbě*. Praha, 1999, str. 45. -- Pozn. Hovoříme o středních a nižších vrstvách obyvatelstva.

⁴⁹ LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. díl: Život všední a sváteční*. Pardubice, 2005, str. 45.

Zaměření dívčího vzdělání souviselo vždy s rolí ženy. Žena byla vychovávána pro práci v domácnosti, tedy v soukromé sféře. Měla být vzdělaná natolik, aby zvládala práci v domácnosti, péči o rodinu a manžela. Výchovu dětí a především dívek měla na starosti matka, která měla dceři předat vědomosti o vedení domácnosti, které byly pro ženu nejcennější. Tyto znalosti, které se dědily z matky na dceru anebo které získala matka na základě vlastních zkušeností, doplňovaly znalosti nabyté v triviální škole, tedy čtení, psaní a počítání. Vyšší vzdělání se jevilo pro ženu jako zbytečné. Pokud šlo o ženy z vyšších vrstev, ty měly získat takové vzdělání, aby mohly svého muže reprezentovat ve společnosti. Často se učily hře na hudební nástroj, věnovaly se zpěvu, malířskému umění a četbě. Tyto záliby se podřizovaly vlivům módy, která k nám proudila ze zahraničí. Vyšší než základní vzdělání začalo být ženám umožňováno nejdříve až v polovině 19. století,⁵⁰ souviselo se vznikem soukromých vzdělávacích ústavů.

Vzdělání chlapců se proti tomu zaměřovalo na sféru veřejnou, byli připravováni pro výkon budoucího povolání. O jejich budoucnosti rozhodoval otec. Chlapci zpravidla přejímali řemeslo nebo podnikání po otci, pokud měla rodina hospodářství, stal se syn hospodářem. Pokud bylo synů víc a nemohli všichni zůstat u řemesla otce, rodiče jim vybrali řemeslo jiné. Při volbě budoucího povolání, rozhodovaly krajové vlivy,⁵¹ ale především se povolání volilo podle výše finančního ohodnocení. Pokud šlo o vyšší vzdělání, vždy rozhodovala finanční situace rodičů. Z vyššího vzdělání se často volilo studium práv nebo teologie.

Vyšší vzdělání žen bylo spojeno s obavami o rozpad instituce manželství. Vždyť vyšší vzdělání zajišťovalo mužům větší možnost uplatnění a možnost větších finančních výdělků. U žen by proto mohlo vést k vytvoření ekonomické samostatnosti a ta dále k odstranění dominantního postavení mužů, na kterém se zakládala instituce manželství. Navíc bylo ženské vzdělání považováno za zbytečnost, která není třeba k výkonu jejich práce hospodyně.

Přelom v nahlížení na vzdělání žen přišel až v období národního obrození, kdy si muži uvědomili důležitost žen při výchově dětí. Matka byla ta, která s dětmi trávila nejvíce času, a proto na ně měla největší vliv. Ženám mělo být poskytnuto vzdělání takového rozsahu, aby byly schopné dobře vychovávat své syny a potažmo budoucí české vlastence. Žena-matka musela ovládat český jazyk, mít nezbytné znalosti reálií, znát trochu zeměpisu, trochu

⁵⁰ LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Litomyšl, 2006, str. 241.

⁵¹ Jako příklady si můžeme uvést tradici sklářství na severu Čech nebo hornictví v Ostravě.

historie, vyznat se v botanice a zoologii.⁵² Dá se říct, že tímto okamžikem se začíná v naší zemi probouzet myšlenka na emancipaci žen.

2.3.3 Láska a manželství

Láska a manželství spolu na konci 18. a v průběhu 19. století příliš nesouvisely. O sňatku rozhodovali ve většině případů rodiče. Ti zasnubovali své děti a tím rozhodovali o jejich budoucnosti. Samozřejmě měli moc sňatky také zakazovat a rušit. Svatba zpravidla probíhala mezi lidmi ze stejné sociální vrstvy, mezi lidmi odlišného postavení byl sňatek výjimkou.⁵³

Uzavření manželství znamenalo pro oba členy vznik nového sociálního statusu, manželky a manžela.⁵⁴ Manželství v 19. století nebylo rovnocennou institucí. Muži měli v rodině jednoznačně dominantnější postavení, které někde více a někde méně uplatňovali ve vztahu ke své ženě i dětem. Nejhorší podmínky byly v rodinách z nižších vrstev (80% obyvatelstva), kde byla situace více vyhrocena v důsledku bídy a nízké životní úrovně. V těchto podmínkách nebylo výjimkou, že se muži ke svým ženám chovali hrubě až surově, neuznávali jejich práva, natož aby jim projevovali úctu. Jejich chování bylo omlouváno rolí živitele rodiny.⁵⁵ Rodina byla zkrátka na muži finančně závislá, a proto musela z mužovy strany snášet takřka cokoliv.

Místo pro lásku v manželství většinou nebylo. Nebyl na ni ani čas a po celodenní dřině ani chuť. Láska, pokud mezi mužem a ženou vůbec vzplanula, měla své místo v době zasnub. Svatebním dnem nebo poté, co se manželé blíže seznámili, se ze vztahu vytrácela.

Manželství, i když neidylické, bylo i přesto pro ženu žádoucí. V okamžiku, kdy přestala být svobodná, se zvýšila její prestiž, protože stav neprovdané dívky nebo „staré panny“ provázela spousta předsudků. Svobodný stav byl v 19. století neobvyklý a všechno neobvyklé, „nenormální“ vždy vzbuzovalo obavy. Mimo to vstup do manželství přinášel ženě alespoň základní zajištění potřeb, ochranu před možným nebezpečím a také legitimitu jejich dětí. Když se do manželství narodilo dítě, stala se z manželů rodina.

Emocionální složka manželství začala sílit až v polovině 19. století, kdy začala být pozvolna uzavírána manželství z lásky. Sílicí citovost mezi manželi souvisela i s rozdělením domácnosti na soukromou a veřejnou sféru. Ženiným úkolem bylo připravovat pro

⁵²LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. díl: Život všední a sváteční.* Pardubice, 2005, str. 46.

⁵³ČADKOVÁ, K.; LENDEROVÁ, M.; STRÁNÍKOVÁ, J. *Dějiny žen aneb Evropská žen od středověku do 20. století v zajištění historiografie.* Pardubice, 2006, str. 219.

⁵⁴LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. díl: Život všední a sváteční.* Pardubice, 2005, str. 56.

⁵⁵LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu a modlitbě: Žena v minulém století.* Praha, 1999, str. 95.

pracujícího muže spokojené a láskyplné prostředí, které mu umožňovalo klidný odpočinek po návratu z práce. Muž pomalu začal tuto ženinu schopnost oceňovat.

Z náboženského hlediska bylo hlavní úlohou rodiny narození dětí. To byl také jediný možný důvod k provozování pohlavního styku. Manželství bylo podle církevního práva nerozlučitelné a trvalé. Důvodem k rozdělení manželů mohla být pouze nevěra nebo právě nenaplnění podstaty manželství, tedy nenarození potomka. Pokud byla důvodem k rozvodu nevěra, většinou šlo o nevěru ze strany manželky. Mužova nevěra byla často tolerovaná.

2.3.4 Rozdělení soukromé a veřejné sféry

Jak už jsme naznačili, rodina měla několik funkcí. Rodina plnila úlohu výchovnou, ekonomickou, případně výrobní a ochrannou. Důležitost jednotlivých funkcí se v historii proměňovala.

Nyní se budeme zabývat funkcí ekonomickou. Rodina bývala samostatnou a soběstačnou ekonomickou jednotkou. Byla řízena patriarchálně a podle tradice. Rozhodující moc i podle zákona měl v rodině muž, který za ženu a děti zodpovídal. Podle zákoníku z roku 1811 měly ženy respektovat mužovo rozhodnutí a pomáhat mu při získávání obživy.⁵⁶

Co všechno obnášela ženská pomoc při získávání obživy, to se lišilo podle typu příjmu rodiny a podle výše majetku. U řemeslníků a živnostníků zastávaly ženy roli pomocnice při výkonu řemesla a při podnikání, pokud šlo o selskou rodinu, pomáhaly s prací na statku, staraly se o dobytek a zajišťovaly péči o čeládku.

Vedle povinnosti pomáhat manželovi se zajištěním obživy byla žena vždy především hospodyní. Role hospodyně byla nepostradatelná a fyzicky namáhavá, ale přesto z mužského hlediska zcela podhodnocená. Ženská práce byla mytizovaná, u mužů převládal názor, že ženská práce není namáhavá, ale usedlá a že k jejímu výkonu není potřeba fyzické síly. Dalším argumentem ospravedlňujícím podhodnocení ženské práce je skutečnost, že domácí práce nejsou finančně hodnocené. Žena navíc potřebovala k vedení domácnosti finanční prostředky, které zajišťoval pouze muž, a žena s nimi mohla maximálně disponovat. Přitom úroveň domácnosti byla vizitkou rodiny, reprezentovala ji navenek.⁵⁷ Vedení domácnosti vyžadovalo samostatné rozhodování hospodyně a nakládání s finančním rozpočtem rodiny,

⁵⁶ ČADKOVÁ, K.; LENDEROVÁ, M.; STRÁNÍKOVÁ, J. *Dějiny žen aneb Evropská žen od středověku do 20. století v zajištění historiografie*. Pardubice, 2006, str. 209.

⁵⁷ Způsob jakým se žena ujala role hospodyně, svědčil o její pečlivosti, šetrnosti, čistotnosti a dalších vlastnostech. Podle jejích schopností si ji a celé rodiny okolí vážilo.

kteřý byl často velmi omezený. Na tuto roli jako hlavní životní cíl byly dívky připravovány až do konce 19. století.⁵⁸

V mnoha studiích se navíc můžeme dočíst o teorii symbolického rozdělení práce podle pohlavního určení. Jako příklad můžeme uvést, že ženě jsou určovány především práce uvnitř domu. Pokud budeme zkoumat postoj žen při práci, zjistíme, že ženy vykonávají práci převážně nízko, v předklonu, s ohnutými zády, na rozdíl od mužských prací, které se vykonávají ve vzpřímeném postavení s rovnými zády.⁵⁹

Jistý mezník v rozdělení domácích povinností přišel v polovině 19. století spolu se vznikem industrializace. Rodina se nově rozdělila na dvě sféry, a to na sféru soukromou a veřejnou. Muž představoval zástupce složky veřejné a žena naopak té soukromé. To znamenalo, že rodina přestala být poprvé v historii soběstačnou a samozásobitelskou jednotkou, ale její obživa byla nově závislá pouze na mužském zaměstnání. Industrializace znamenala vyhnání muže, živitele rodiny, z domova. Muž odcházel každý den do práce a doma nechával ženu, která se starala o domácnost a děti a očekávala mužův návrat domů. Pozice muže se tím ještě posílila, protože žena byla nyní plně odkázaná na finanční příjem muže a svojí činností nebyla schopna zajistit jakýkoliv příjem pro rodinu. Tato změna se samozřejmě týkala především situace ve městě, na venkově zůstávala rodina alespoň zčásti soběstačnou ještě po dlouhou dobu.

2.4 Užité vyprávěcí postupy ovlivňující čtení

V posledním tématu této kapitoly jsme se zaměřili na odlišnosti mezi hlediskem vypravěče a čtenáře. Při nekritickém čtení literárního díla automaticky sdílíme s vypravěčem jeho hledisko a pod jeho vlivem posuzujeme události a postavy v ději. Vypravěčova interpretace je chápána jako norma, kterou čtenář přijímá. K nekritickému čtení nás vedou vypravěčské postupy, které jsou v díle užity a pomocí nichž se v nás autor snaží vyvolat dojem, že jeho hledisko je jediným správným východiskem. Jedním z častých vypravěčských postupů je použití vševědouceho vypravěče, které vyvolává u čtenáře dojem, že získal všechna potřebná fakta k vytvoření objektivního názoru na události.

⁵⁸ ČADKOVÁ, K.; LENDEROVÁ, M.; STRÁNÍKOVÁ, J. *Dějiny žen aneb Evropská žen od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice, 2006, str. 211.

⁵⁹ BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, 2000, str. 25. Srov. OAKLEY, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000, str. 99 – 120.

Dalším prostředkem, který má čtenáře přimět k určitému názoru, je pocit názorové sounáležitosti s většinou. Autor vloží svůj „správný názor“ do úst několika charakterově správných hrdinů, kteří se v jeho správnosti navzájem utvrzují. Čtenář pak nabude dojmu, že jeho názor je totožný s názorem většiny, a proto je správný.

Z tohoto pohledu se nabízí otázka, zda je i úhel pohledu vypravěče ovlivněn genderovým postojem. Můžeme říct, že jím ovlivněn je, ale míra jeho vlivu je v každém případě individuální. Gender proto nemůžeme chápat jako striktního určovatele autorova hlediska. Bylo by nesmyslné předpokládat, že veškerá literatura psaná ženami bude nutně vyjadřovat ženské postoje a názory a totéž platí i naopak.⁶⁰

Autorovo hledisko může být také do jisté míry ovlivněno historickým časem, společenskou situací, sociálním statusem a mnoha dalšími faktory.

2.4.1 Zobrazení žen v literárních dílech

V této kapitole se pokusíme o typizaci zobrazení ženských postav v literárních dílech pro nás důležitého 19. století. Předmětem zkoumání byla především literární díla autorů-mužů, která nám poslouží ve výsledné analýze literárního díla *F. L. Věk*. Při vytváření typizace jsme využili zejména práci Pam Morris. Na mužské autory jsme se zaměřili s přihlédnutím k našemu autorovi a také z důvodu, že je v domácí produkci 19. století zřejmá převaha mužských autorů.

V literárních dílech autorů-mužů převažovaly pasivní ženské role. V tomto případě ženy přijímaly jednání mužů pasivně a samy se aktivně na příběhu nepodílely, stoicky přijímaly životní omezení i zklamání.⁶¹ Zkrátka se jim události přihodily. V ději stojí jako pasivní bod a nechávají na sebe působit vliv okolí. Muži jsou hlavními hrdiny příběhů, jsou hybateli děje. Většinou někam putují, sami se rozhodují o osudu svém i jiných lidí (žen).

Muž je zvýhodněn i při výběru a dobývání ženských srdcí. Muž dobývá různý počet žen, které potkává například na své cestě, na rozdíl od žen. Žena se běžně rozhoduje maximálně mezi dvěma muži. Tuto skutečnost nazývá ve svém díle Pam Morris konvencí dvou nápadníků. Jde o princip, kdy se o ženu uchází dva muži a ona má právo na to, jednoho z nich si zvolit. Pokud si zvolí toho správného, čeká ji šťastné manželství a „svoboda“, při špatné volbě čekal ženu zpravidla trest nebo smrt. Jedinou možnou svobodou pro ženu byl výběr správného manžela.

⁶⁰ MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Brno, 2000, str. 16.

⁶¹ Tamtéž, str. 46.

Pokud ženská postava porušovala svým stylem života zavedená pravidla a normy chování a pokud se odmítala podřídít společenským pravidlům, ve kterých měl hlavní slovo muž, čekal ji trest.

„V typickém příběhu jsou nevyhnutelným osudem hrdinek, jež svým sexuální životem hřeší proti přijatým normám chování, utrpení a smrt.“⁶²

Tento konec byl nevyhnutelně přisouzen i ženám, které nakonec došly odpuštění.⁶³

Autoři byli při vytváření ženských literárních postav ovlivněni skutečnými genderovými stereotypy a obecně platnými zákony fungujícími ve společnosti, tedy principem nadřazenosti mužů a podřazenosti žen. Nechceme zde tvrdit, že autoři zachycovali a popisovali realitu, samozřejmě považujeme literární dílo za svět fikční, ale chceme spíš naznačit, že si autoři jinou skutečnost, kde by ženy byly bytostmi aktivními a svobodnými, neuměli nebo nechtěli představit.

Ženské postavy jsme se pokusili rozdělit do dvou skupin podle charakteristických vlastností, na ženu dokonalou a ne dokonalou. Jejich vlastnosti jsou rozděleny podle toho, jak na ně nahlížela společnost a především muži, tedy jaké vlastnosti byly žádoucí, anebo naopak nepřijatelné.

Neustále mluvíme o mužských požadavcích na dokonalou ženu, ale musíme se podívat na to, jaká stanoviska k nim zaujímaly samy ženy. Jednou částí žen ve společnosti byly takové ženy, které neznaly a neuměly si představit jiný typ soužití než přizpůsobení se mužově řízení, a proto se svým postavením mnohdy souhlasily a považovaly ho za správné. Samy toužily po tom, stát se dokonalými ženami podle mužova přání a odsuzovaly chování žen nedokonalých, které se vzpíraly mužské nadřazenosti a tím i obecným společenským normám. Zkrátka si osvojovaly společenské normy, které platily po celou historii, chápaly je jako dané, a proto jako jediné správné řešení, bez ohledu na to, že tyto normy vytvářeli muži.

Další ženskou složkou ve společnosti byly ženy, které se svým postavením sice nesouhlasily, ale nemohly svůj stav nijak ovlivnit. Byly to ženy zcela ekonomicky závislé na svých mužích, které neměly možnost se ze svého postavení vymanit.⁶⁴

Nakonec byla ve společnosti nejméně početná skupina, kterou tvořily ženy, jež se svým postavením nesouhlasily a bojovaly proti němu. Nejprve to byly ženy umělecky činné, které si jako první mohly svojí činností vydělávat peníze, tedy malířky, herečky, zpěvačky,

⁶² MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Brno, 2000, str. 45.

⁶³ Tamtéž, str. 45.

⁶⁴ Ženy byly téměř ve všech případech ekonomicky závislé na mužích. Výjimku tvořily pouze některé aristokratky a bohaté měšťanky.

spisovatelky. Jejich situace byla bezpochyby velmi těžká a v počátku své činnosti se jim dostávalo ze společnosti velkého mravního odsouzení. Bylo nemyslitelné, aby ženy byly ekonomicky aktivní, aniž by zanedbávaly své domácí a rodinné povinnosti. Ženě zkrátka příslušelo místo v privátní sféře, v prostředí domova, a jakmile by se mu vzdalovala, automaticky to znamenalo zanedbávání domácích povinností. I přesto tyto ženy ve své činnosti pokračovaly a položily základy nového přístupu k ženám jako bytostem více se rovnajících mužům.

Co se týká následujících dvou kategorií, které jsme vytvořili, nechceme tvrdit, že ženské postavy můžeme vždycky rozdělit výhradně do zmíněných dvou skupin. Vytvořením dvou následujících typů jsme chtěli naznačit, jaké byly obecně chápané kladné a žádoucí ženské vlastnosti, a které byly naopak nežádoucí. Spolu se stoupajícím vývojem literatury se stále zlepšovalo prokreslování psychiky postav, mužských i ženských. Čím byla psychika propracovanější, tím více se postavy vzdalovaly od tohoto černobílého modelu, tedy od rozdělení na hrdinu dobrého a špatného.

2.4.1.1 Dokonalé ženy

Jak poznáme dokonalou ženu? Její charakteristiku vymežíme vzhledem k muži. Dokonalá žena je taková, jež má všechny vlastnosti, které by si muž přál. Dokonalá žena 19. století byla odlišná než žena 18. století a než žena 20. století.

Dokonalá žena měla být především poslušná. Jak už jsme zmínili, muž byl hlavou rodiny podle církve i podle světských zákonů a povinností ženy bylo ho ve všem poslouchat a vyhovět jeho přáním. S oddaností muži souvisela i povinnost podřídit se potřebám a zájmům rodiny, které byly na prvním místě.

Objasnili jsme si, že nejdůležitější náplní práce ženy byla práce hospodyně. Manželka zajišťovala všechny domácí práce, včetně vaření a úklidu. Pokud možno měla být domácnost co nejvíce soběstačná,⁶⁵ takže k ženiným úkolům patřilo i předení, šití a práce na zahradě. K této vlastní ženské práci, se kterou jí pomáhaly především dcery nebo jiné příbuzné ženského pohlaví, bylo ženinou povinností pomáhat muži při zajišťování obživy. Pokud to bylo možné, pomáhala manželovi s řemeslem, nebo hůř při práci na statku, podle toho do jaké sociální skupiny rodina spadala.

⁶⁵ V tomto případě hovoříme o domácnosti předindustriální, o domácnosti zemědělské, která byla ekonomicky soběstačná.

Při vši této práci měla být žena vždy šetrná. Finanční rozpočty rodin byly často velmi omezené a s tím musela žena vystačit, popřípadě ještě ušetřit. Žena měla být šetrná i v otázkách péče o svou osobu. Muž požadoval po ženě, aby byla upravená a čistotná, ale veškeré zdobení, líčidla nebo nákladné šaty byly nepřipustné. Veškerá ženská parádivost byla považována za marnivost a spojována se ženami z marginálních skupin obyvatelstva. Atributem ženské krásy byla mladost reprezentovaná pevnou postavou a svěží čistou pleť. Pokud žena začala stárnout, měla se začít plně soustřeďovat na svou roli hospodyně a se svým stárnutím se musela smířit. Na místo toho pak pokračovala v péči o krásu své dcery.

Samozřejmá byla u žen při vstupu do manželství cudnost, nejlépe naprostá neznalost v otázkách manželských povinností. To se týkalo především středních měšťanských vrstev⁶⁶. Ženy nízkého postavení často přicházely o svou počestnost i před uzavřením manželství, často bez jejich svolení, pod nátlakem muže. Tato praxe byla běžná ve venkovském a dělnickém prostředí. Žena, která přišla o svou cudnost před uzavřením manželství a navíc se stala matkou, měla velmi těžký život.

Požadavek pannenství a ženské cudnosti hlásala primárně církev. Církev, která měla monopol na instituci manželství, se snažila ženy mravně vychovávat ke všem požadovaným vlastnostem. Proto byla ženská zbožnost muži velmi kladně oceňována, protože předpokládala, že ženy se budou před Bohem chovat mravně a podle církevních zásad. Církev žádala právě zmíněnou cudnost, oddanost manželovi a rodině a naprosto odmítala ženinu nevěru. Ta byla častým tématem církevních kázání.

Žena měla být kupodivu vzdělaná, ale pouze natolik, aby ji to neomezovalo v domácích povinnostech. Její vzdělání se skládalo ze znalostí nabytých v triviální škole, znalostí náboženství a zkušeností získaných od matky z oblasti hospodaření. Jakékoli znalosti, které přesahovaly toto minimum, byly považovány za zbytečnost, vzbuzovaly negativní reakce a obavy.

2.4.1.2 Co se mužům nelíbilo aneb ženy neposlušné

Do této skupiny patřily ženy, které svým stylem života vzbuzovaly u mužů odpor a zároveň obavy. Můžeme zmínit ženy z marginálních skupin obyvatelstva, zlodějky, prostitutky, ženy bez domova. U většiny z nich se předpokládala i kriminální činnost. Dále mezi ně patřily ženy nikdy neprovdané, tzv. „staré panny“, svobodné matky, a také ženy,

⁶⁶ ČADKOVÁ, K.: LENDEROVÁ, M.; STRÁNÍKOVÁ, J. *Dějiny žen aneb Evropská žen od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice, 2006, str. 498.

kteří si na své živobytí vydělávaly předváděním umění, jako zpěvačky, herečky, tanečnice. Poslední zmíněný typ pro nás bude nejdůležitější.

Musíme si uvědomit, že míra negativních emocí pociťovaných k těmto osobám, se proměňovala vzhledem k času a místu. Hodnocení společnosti vůči ženám bylo většinou mírnější v městském prostředí, které smýšlelo pokrokověji, než na tradičním venkově.

Ženu neposlušnou provázelo množství předsudků a vzbuzovala obavy, muži do ní promítali všechny své negativní soudy. V historii si muži, kvůli obavám z těchto žen, vytvářeli důvody k jejich pronásledování, trestání nebo k odsouzení k smrti.⁶⁷ Jedná se především o to, že ženy se svým jednáním vymaňovaly z pasivní pozice a začaly samy aktivně jednat. Už nebyly pouze stojícím bodem, který automaticky přijímal mužovo či manželovo jednání, ale samy se začaly rozhodovat, jednat a myslet. Jejich „negativní“ vlastnosti vždy nějakým způsobem ohrožovaly nadřazené postavení muže.

V kontextu 18. a 19. století byly za nejhorší vlastnost žen považována neposlušnost a nepoddajnost. Odepření poslušnosti muži bylo nemyslitelné, bylo považováno za porušení přirozeného řádu společnosti i zákona. Žena měla být poslušná a vést k poslušnosti i své děti, hlavní slovo měl za jakýchkoli podmínek muž.

S neposlušností úzce souvisela hrozba ženské nezávislosti a svobody. Ženy náležely do sféry rodinné, soukromé a neměly možnost být samostatně ekonomicky činné. Jakékoli opuštění domova v souvislosti s výkonem zaměstnání by automaticky znamenalo zanedbávání povinností vzhledem k rodině a manželovi. Pokud se dívka nebo rodina dívky nacházela ve špatné finanční situaci, měla dívka možnost odejít pracovat do služby, ale po uzavření manželství zpravidla přestávala pracovat a pomáhala s obživou rodiny svému manželovi. Možností, jak se stát ekonomicky samostatnou a svobodnou osobou, byla manželova smrt. Smrtí manžela získala žena nový sociální status, stala vdovou. Pokud měli manželé nějaký majetek a neměli mužské dědice, dědila vdova. Po získání dědictví se žena stala svobodnou a mohla s majetkem sama hospodařit. Na tuto situaci byla připravena jen málokterá žena, a proto se vdovy, pokud jim v tom nebránil věk, znovu vdávaly a nechávaly se svým majetkem hospodařit nového manžela.⁶⁸ Další častou situací byl přechod majetku na mužského dědice, který s ním začal hospodařit.

Společnost, i když mnohdy s nechtí, tolerovala ženský podíl na provozování svobodných umění. Ženy se jim nejprve věnovaly jako zábavě, koníčku, který ovšem vyžadoval existenci volného

⁶⁷ Jako příklad můžeme uvést upalování žen, které byly obviněny z čarodějnictví.

⁶⁸ Ženy přitom během 18. a 19. století, v důsledku špatných životních podmínek, umíraly dříve než muži. Muž se stával vdovcem i opakovaně situace se týkala většinou i druhých manželek muže.

času, takže to byla samozřejmě nejprve otázka žen z vyšších vrstev. Aristokratky a bohaté měšťanky se jako první věnovaly četbě, malířskému umění a hudbě. Byla to zábava, která jim ovšem nepřinášela žádné finanční ohodnocení. Spolu se šířením vzdělání širším vrstvám se začaly svobodným uměním věnovat i další ženy, které ale neměly tolik volného času k zábavě a toto své zaměření chápaly jako úkol a poslání. První kulturně činné ženy neměly lehké postavení, byly kvůli své činnosti společností odsuzovány. Jejich zájem o jiné než domácí povinnosti automaticky předpokládal zanedbávání domácích povinností na úkor jiných zájmů a to bylo nepřijatelné. Stejně anebo hůř soudila společnost herečky a zpěvačky. První herečky a zpěvačky stály tak trochu na okraji slušné společnosti, která se sice bavila jejich uměním, stolovat je však nechala se služebnictvem.⁶⁹ Divadlo bylo pro lid zábavou, ale ženské sebevědomé předvádění se před muži bylo považováno za necudné. Ženy často nosily odvážné kostýmy, k dosažení efektu používaly líčidla a paruky. Jejich zjev i vystupování bylo označováno za svůdné a proto neslušné.

A právě vizáž hereček souvisela s další špatnou vlastností, kterou byla fiktivost a parádivost. Ta byla v 18. a 19. století pro smích. Atributem ženské krásy bylo mládí, které nemělo být za žádných okolností uměle prodlužováno. Líčidla byla tabu, používali je pouze herci. Právě jejich pleť zničená líčidly byla předkládána jako důkaz škodlivosti líčení. Pokud literární dílo zachycovalo delší časový úsek, autor zobrazoval škodlivý vliv líčidel na ženskou tvář, uvádající ženskou krásu a směšnost žen, které se pokoušely zastavit stárnutí.

Snaha žen vypadat lépe byla spojená se ženskou sexualitou. Ženská přitažlivost byla považována za něco necudného a nebezpečného. Žena nesměla za žádných okolností svou sexualitu projevovat, při námluvách měla být, ostatně jako ve všem jednání, pasivní, jakákoliv vlastní aktivita při výběru muže byla nežádoucí. Žena měla být dobývána mužem, který si ji zvolil za svou manželku, jeho snažení měla přijímat, ale aktivně se na vzniku vztahu neměla nepodílet.

Nevěra, tedy především ta ženská, byla považována především za hřích proti Bohu a Desateru a byla častým tématem církevních kázání. Faráři ženy před nevěrou varovali, odrazovali je od ní a hlásali ji jako nejhorší hřích. Pokud byla ženská postava muži nevěrná, musela pasivně očekávat trest za toto porušení norem, kterým bylo zavržení nebo smrt. Nevěra prosté měšťské nebo venkovské ženy nebyla ve skutečnosti nijak častá.⁷⁰ Mužská nevěra byla naproti tomu tabuizována, veřejně se neodsuzovala. Neměla být běžnou součástí manželství, ale pokud k ní došlo, měla být tolerovaná.

⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu a modlitbě: Žena v minulém století*. Praha, 1999, str. 189.

⁷⁰ Tamtéž, str. 103.

Na okraji společnosti žily ženy celý život svobodné, budeme je nazývat „starými pannami“, které byly důkazem, že ke svému životu nepotřebují muže. Proto byly společností odsuzovány a byly terčem veřejného posměchu. Jejich pozice byla obrácena proti nim, protože nebyly zobrazovány jako ženy, které chtějí být svobodné a samostatné, ale většinou byly zobrazovány jako ženy nemocné, postižené, zohavené nebo mravně natolik špatné, že je žádný muž nechtěl. Nebyly svobodné ze své vůle, ale z vůle mužů, kteří je za svou ženu nechtěli.

Podobný osud na okraji společnosti čekal i svobodné matky. Autoři nám často nepodávali důvod, proč ženy otěhotněly, a pokud ano, byla to většinou jejich chyba. Tím, že se žena stala svobodnou matkou, bylo zřejmé, že přišla bez uzavření sňatku o svou cudnost, a navíc žádný muž nechtěl vychovávat cizí dítě. Autoři nechávali necudné ženy často otěhotnět, aby tím potvrdily jejich nevěru, a přitom se vyhnuli zobrazení erotických scén. Ve skutečném životě se ale často stávaly ženy svobodnými matkami bez vlastního zavinění, prostě jen kvůli tomu, že se nedokázaly ubránit mužskému nátlaku a fyzické síle. I přesto byly postaveny na okraj společnosti.

Nežádoucí byla i vyšší než základní ženská vzdělanost nebo snaha žen o orientaci v politické a kulturní situaci. Jejich zájem chápali muži jako zasahování do svých práv a osobního prostoru. Právě rokování o společenských a kulturních poměrech bylo častým důvodem a předmětem mužských setkání. Ve vyšších vrstvách existovaly spolky výhradně mužské, kam žena neměla přístup. Ženy se naopak stýkaly mezi sebou a hovořily o domácích povinnostech, vyměňovaly si rady v péči o domov a děti.

3. Motivy genderu a feminity v Jiráskově díle F. L. Věk

Na základě druhé kapitoly, kde jsme načerpali teoretické informace a rozebrali postavení žen v době, kdy se děj díla odehrával, podrobíme v této kapitole dílo *F. L. Věk* genderové analýze. Budeme zkoumat jednotlivé motivy zobrazené v díle a jako výsledek naší interpretace získáme poznatek o tom, jakým způsobem ovlivnily genderové stereotypy autorovo hledisko a jak se odrazily v jeho díle.

Před tím, než přikročíme k samotné interpretaci, si musíme ujasnit, že ani v díle ani ve skutečnosti není nikdy všechno černobílé, že nemůžeme vše přesně rozčlenit na protiklady dobrého a zlého, šťastného a nešťastného, kladného a záporného. Vždy existují nějaké výjimky a nepřesnosti a s tím musíme počítat i v naší práci. Proto musíme chápat kategorie vytvořené v poslední kapitole jako orientační a nemůžeme očekávat, že každá postava a každý motiv bude plně zapadat do námi vytvořených kategorií.

3.1 Zobrazení motivu dětství v díle F. L. Věk

Jak bylo již zmíněno, zplození dítěte bylo z církevního hlediska hlavním posláním manželství, a proto je zřejmé, že děti byly součástí drtivé většiny domácností. S motivem dětství se proto setkáváme na několika místech i v díle *F. L. Věk*. Jirásek dětství ve své próze zobrazoval, ale nemůžeme říct, že by se na ně přímo zaměřoval. Motiv dětství chápeme jako prostředek, pomocí něhož získáme představu o odlišném přístupu rodičů k dětem v různém čase a místě. Právě přístup dospělého člověka k dítěti sloužil v díle jako prostředek, který čtenáři odhalil skutečné povahové rysy postav. Dospělí lidé v díle byli mimo jiné posuzováni právě podle přístupu k dítěti, k bytosti, ke které se každý v jádru dobrý člověk musel chovat láskyplně. Pokud tomu tak nebylo, byl společností odsouzen.

Rozdílný přístup v chování k dítěti spatřujeme nejpatrněji v případě doktora Helda a rytmistra Hanolda k malé Jeannettě. Hanoldovo zlé chování ke své vlastní dceři utvrzuje čtenáře v přesvědčení o jeho špatném charakteru, naopak doktor Held se k dítěti chová láskyplně, i když není jeho otec, a tím se jeho postava dostává charakterově ještě výš.

Pojem dětství rodiče uznávají již od počátku děje, v případě Josefa Věka a jeho ženy. Chápou, že je třeba k dítěti přistupovat odlišným způsobem než k dospělým lidem, což by bylo ve skutečnosti, vzhledem k tomu, že šlo o poslední třetinu 18. století, výjimečné chování.

Můžeme říct, že přístup rodičů k dětem je v díle spíš kladný, výjimkou je pouze zmíněný rytmistr Hanold, který si v nouzi uvědomí důležitost otcovského vztahu, a Betty Butteauová, na jejíž roli se zaměříme v kapitole s názvem *Svobodné matky*. Jirásek v ději nezobrazoval ani fyzické tresty rodičů, i když byly ve skutečnosti na denním pořádku, a to i v lepší společnosti.

3.1.1 Příchod dítěte na svět

Celou tuto kapitolu, ve které se zabýváme motivem dětství, musíme logicky započít příchodem dítěte na svět. Porod až do 20. století zůstával pouze v režii žen a zároveň stále představoval pro ženu velmi riskantní zákrok, který často končil tragicky. Zaměřili jsme se na zobrazení popisu porodu a zdravotního stavu rodičky v díle. Vzhledem k době vzniku díla nemůžeme očekávat, že by byl tento motiv popsán podrobněji. Proto se ve všech případech, které se vyskytují v našem díle, dokázal vypravěč popisu porodu a následné péči obezřetně vyhnout. Do centra jeho zájmu se vždy v daný moment postavil muž, jenž se o probíhajícím porodu nějakým způsobem dozvěděl. Rodička byla ve všech případech postavena stranou a o jejím stavu a stavu dítěte jsme se dozvěděli následně po skončení události.

Na porod v díle bylo nahlíženo z pohledu muže, pro nějž byl tabuizován. Muž neměl a ani nechtěl být u porodu přítomný, neznal ani jeho detailní průběh. Důležitý byl pro budoucího otce zdravotní stav matky a dítěte, zbytek byl výhradní záležitost žen.

Právě narozením hlavního hrdiny Františka Věka začíná hlavní dějová linie díla. Jak jsme zmínili, narození chlapce ve skutečnosti znamenalo pro rodinu událost radostnou, v tomto případě je příchod syna na svět zproštěn emocí. Vypravěč, jak již bylo řečeno, se vyhnul popisu průběhu porodu, ale i popisu stavu rodičky. Narození konstatoval, podal ho jako prostou informaci. Jako by nám vypravěč dával svým nezájmem najevo, že samotné narození dítěte není důležité, místo toho nám naznačoval důležitost jeho budoucnosti. Vypravěč zaměřil svůj zájem na mužské postavy, otce, kmotra, souseda a na jejich reakci na narození, dále se zaměřil na průběh křtin a vše propojil s historickými souvislostmi doby. Z porodu a šestinedělí byly vyloučeny ženské postavy tím, že se o nich vypravěč vůbec nezmínil, jako by nebyly důležité.

V případě následujících porodů zachycených v díle už vidíme jistý posun v chování mužských postav. I když porod komentován stále nebyl, nově byly zobrazovány šťastné emoce otce i zbytku rodiny. Štěstí z radostné události bylo dokonce vyjadřováno fyzickými projevy lásky, polibky a hlazením, jako u Pauly a Václava Thamových a Františka a Mariany Věkových. Vypravěč také zachytil obavy rodiny o zdravotní stav rodičky a dítěte. Dítě přišlo

na svět jako nová naděje na lepší budoucnost a formálně vytvořilo z rodičů rodinu. Porod byl v případě Pauly navíc tak zásadní, že do té doby nemá Paula nabyta v důsledku citového pohnutí opět řeči.

Životy kojence i matky v období po porodu byly v 18. a 19. století ohrožovány mnoha faktory, mezi něž patřila nedostatečná výživa, časté epidemie nemocí, špatné hygienické podmínky apod. Právě hlad a bídné živobytí se podepsaly na zdravotním stavu Pauly a jejího dítěte, v němž spatřujeme příklad, jak riskantní záležitostí mohl být porod pro ženy z nižších vrstev. Předpokladem pro zvládnutí porodu a období následujícího byl dostatečný příjem potravy pro matku a tím i pro kojence. Pokud žena v tomto ohledu strádala, tak jako tomu bylo u Pauly, byl její, ale ještě více život kojence ohrožen. Takto oslabený organismus nebyl schopný účinně se bránit vlivům ohrožujícím jeho život, a tak život kojenců i jejich matek často končil smrtí, tak jako tomu bylo v případě Paulina syna.

Jak už jsme naznačili, nejstručnější oznámení o narození sledujeme při narození Františka, stejně tomu bylo v případě Františkovy dcery Lidušky. Společnou vlastností těchto dvou případů byla skutečnost, že nešlo o děti prvorozené. Prvorozené dítě mělo v rodině vždy svou prestiž, pro rodiče znamenalo vytvoření nových sociálních rolí a přijetí nových povinností. V případě narození dítěte následujícího už nebyla změna pro rodinu tolik zásadní, vyjádřené emoce i obavy o zdravotní stav dítěte a rodičky nebyly tak intenzivní. Při narození Františka musíme přihlédnout i k roku 1769, kdy mužské emoce nebyly častým jevem doprovázejícím porod.

3.1.2 Odlišný vztah otce a matky k dítěti

Jak už jsme naznačili ve druhé kapitole, vztah otce a matky k dítěti se značně lišil. Jejich genderový přístup byl nadále ovlivňován historickým časem, sociální vrstvou a nesmíme zapomínat i na vliv individuálních povahových rysů jedince.

V 18. století, kdy se začal odehrávat děj analyzovaného díla, fungovala ve společnosti rodina patriarchální, kde vládl přísný a tvrdý otec. Otec, jak už jsme řekli, byl jediným živitelem rodiny, a proto byla náplní jeho dne celodenní práce. Jeho povinnosti mu nedovolovaly trávit příliš času doma a tím ani s dětmi. Když přišel otec domů, unavený po celodenní práci, snažil se vyhledat klid a odpočinek, k čemuž děti v domácnosti příliš nepřispívaly. Otec v rodině poroučel, rozkazoval a dohlížel na plnění povinností svých dětí. Neobvyklé byly fyzické projevy lásky, obvyklé byly proti tomu tělesné tresty. Děti otce považovaly za nejvyšší autoritu, kterou musely bezpodmínečně poslouchat. Otec vychovával

děti pro tvrdý a drsný život. Za zástupce tohoto modelu můžeme považovat Josefa Věka, který sice nebyl krutý, ale vyžadoval absolutní poslušnost svých dětí.

„Věk zůstal, jak byl, vážným, přičinlivým kupcem, jenž od rána do noci se lopotil, počítal a sháněl... V rodině byl zrovna tak přísným jako dříve, honil děti do práce a do učení, ráno a večer do modlení, dbaje, aby ve všem a vždy zachovávaly pořádek.“⁷¹

Neposlušnost a odpor dětí se v rodině netolerovaly, otec porušení poslušnosti vyřešil zřeknutím se syna. Samozřejmě byla realita v jiných rodinách mnohdy daleko horší než v tomto případě. Musíme si uvědomit, že Věkova rodina, která měla kupecký krám, nepatřila mezi nejchudší vrstvu obyvatelstva. Její postavení na venkově patřilo k těm lepším, a proto ani podmínky v domácnosti a přístup rodičů k dětem nebyly tak špatné jako v jiných rodinách.

Matka měla ve Věkově rodině roli utěšovatelky a ochraňovatelky dětí. Byla jistou protiváhou přísného otce a zmírňovala jeho přísnost. S dětmi trávila více času, protože charakter její práce jí nedovoloval opouštět domov, její místo bylo v domácnosti nebo na statku. Dovolíme si říct, že děti byly náplní jejího života. I fyzické projevy lásky, pokud se v rodině vyskytovaly, byly typičtější pro ženu, což souviselo s její silněji vyvinutou emocionální složkou osobnosti.

Matka Věková ve fikčním světě *F. L. Věka* byla velmi laskavá a milující, o své děti se starala, vychovávala je a zároveň se jim, co jí její povinnosti dovolovaly, věnovala. Zpívala písničky, vyprávěla povídačky, projevovala jim lásku i fyzickým kontaktem. Umírňovala otce a jeho hněv, za děti se přimlouvala a byla jejich ochránkyní.

„Jejich záštitou, orodovnicí a útěchou byla matka, mírná, veselejší, ráda zpívající.“⁷²

V případě Františka si dovoluujeme tvrdit, že matčina výchova a její přílišné upnutí se k synovi se podepsaly na jeho osobnosti rozvojem některých vlastností, které chápeme jako typicky ženské. Pokud se pokusíme charakterizovat Františka v době těsně před odjezdem z domova a poté při pobytu v benediktýnském klášteře, nevyvarujeme se použití přídavných jmen jako citlivý, dojmavý, stydlivý a plachý, což byly vlastnosti stereotypně prisuzované ženské osobnosti. Po tom, co František žije delší dobu mimo vliv matky, zmíněné vlastnosti jeho osobnosti slábnou.

⁷¹ JIRÁSEK, Alois. *F. L. VĚK. I. díl.* Praha, 1939, str. 27.

⁷² Tamtéž, str. 28.

Mateřské pouto bylo tedy silnější než pouto mezi otcem a dítětem. Můžeme to vnímat jako důsledek genderových rolí, které byly na přelomu 18. a 19. století ještě silně vyhraněné. Na jedné straně stál tvrdý a silný muž, který připravoval své děti na tvrdý život, a proti němu slabá, ale emocionálně vyvinutější žena, která se snažila dítěti vynahradit lásku za oba rodiče.

Postupem času se tento model začal proměňovat, začala se měnit především role otce ve vztahu k dítěti, jako v případě otcovského přístupu Františka Věka. Jeho role se mírně „změkčila“, otec přestal být výhradně jen tvrdou autoritou. Začal být ke svým dětem pozornější a snažil se s nimi trávit více času, častější byly i fyzické projevy lásky.

Přesto se nesmíme domnívat, že dítě bylo nyní rozmazlené. Jeho poslušnost byla stále bezpodmínečně vyžadována, ale za jeho dobré chování mu bylo odměnou vlídnější chování ze strany rodičů. Stále platilo, že otec se více zaměřoval na výchovu syna, který měl být jeho nástupcem a pokračovatelem, dívky zůstávaly stále více pod vlivem matky.

František, vzdělaný člověk, ovlivněný četbou Rousseaua, se snažil zabývat péčí a výchovou svých dětí. V tomto momentu spatřujeme diskriminaci muže, jenž se pokoušel prosadit svůj názor v typicky ženských otázkách a kterému byla možnost podílet se na péči o dítě ženami odepřena.

„Prabába však i bába nechtěly nikterak uznat autority Rousseauovy. Hlavně a rozhodně se jí opřely, když jim František dle jeho Emila vykládal, že není zdrávo dítě tak do peřinky zabalovat, je stahovat a šněrovat, že má mít volno, aby mohou oudečky hýbat a krev aby mohla volně proudit.“⁷³

Role matky zůstávala stále stejná, žena měla na starosti péči o dítě i jeho výchovu. Pro ženu byla péče a výchova dětí povinností, kterou za ni nikdo nezastal. Otcovský zájem dosud chápeme jako nadstandard pro dítě, který rozhodně nebyl pravidlem v každé rodině. Pro otce byl čas strávený s dětmi jeho svobodným rozhodnutím a představoval způsob, jak strávit volný čas po práci. V tomto případě František omezoval své záliby a v ušetřeném čase se raději věnoval rodině.

„Tatík ho také hledal, jak jen měl pokdy, podívat se na něj, pohoupat ho, do výše pozdvihnout; často také, i když neměl pokdy. Práce se mu jen hrnula.“⁷⁴

I přesto, pokud porovnáme výchovu v obou generacích v rodině Věkových, zjistíme, že v důsledku zmírnění přístupu otce k dětem se mírně oslabilo mateřské pouto a děti byly více

⁷³ JIRÁSEK, Alois. *F. L. VĚK. III. díl.* Praha, 1939, str. 99.

⁷⁴ Tamtéž, str. 99.

vyrovnané než v případě modelu předchozího. Otec měl stále požadovanou autoritu, ale nově u dětí nevzbuzoval strach.

I když se přístup k dítěti s vývojem společnosti postupně zlepšoval, samozřejmě to nemůžeme chápat jako pravidlo. I nadále fungoval v mnohých rodinách princip patriarchálního otce, který rozhodoval, poroučel a trestal, přičemž se to netýkalo pouze rodin z nižších vrstev, ale i naopak těch nejbohatších. Jak jsme zmínili, vždy kromě jiných faktorů záleželo na individuálním přístupu jedince, jak tomu bylo v aristokratické rodině Hanoldových. Otec se ke své dceři choval přísně, až hrubě, pokud se o ni vůbec zajímal. Jeho zájem si mohl získat pouze mužský následovník, místo kterého se mu narodila dcera. Jeho agresivní a zlá povaha se projevovala nejen vzhledem k manželce, ale i k dítěti, kterého si buď nevšímal, nebo na něj byl hrubý. Hanold si potřebu dětské lásky uvědomil až v největší nouzi, kdy po ní začal toužit.

Matka se v tomto případě snažila svému dítěti přístup otce kompenzovat a ze strachu o něj se k dítěti ještě více upnula. Přesto, že šlo o ženu z vyšší společnosti, která najímala na výchovu své dcery chůvu, vztah matky a dítěte se zakládal na velmi silném mateřském poutu.

Jak jsme si řekli, otec měl v životě dítěte úlohu přísné autority, jež vyžadovala úctu a poslušnost. V některých případech se mohla zdát jeho rozhodnutí příliš přísná, například když se Josef Věk svého syna zřekl, nebo v případě Hanoldových, kdy byl otec netečný a hrubý. Ale jak by fungovala rodina, kde otec autoritou nebyl, nebo chyběl úplně?

Jediným správným modelem rodiny byla rodina úplná, tedy matka, otec a děti. Každý element měl svou nezastupitelnou roli, a proto nemohla rodina bez jedné ze svých složek fungovat. Pokud muž zemřel anebo neměl v rodině potřebnou autoritu, nebyl přísný a nedohlížel na poslušnost a výchovu svých dětí, nemohlo být dítě dobře vychované. V díle nalézáme tento příklad v rodině Butteauových, kdy je pan Butteau nedůsledný a neautoritativní ke své ženě a dcerám, které ovládnou domácnost a jsou v ní nejdůležitější. Jejich neuctivé chování k rodičům, a naopak rodičovská snaha vše podřídit přáním svých dcer vedlo jejich rodinu do záhuby.

Z porovnání těchto typů výchovy nám vyplynul závěr, že i když byly rodičovské role značně odlišné, vzájemně se doplňovaly a spolu umožňovaly vychovat sociálně dobře fungujícího jedince. Pro výchovu jedince byl nepostradatelný přístup obou rodičů, v případech zobrazených v díle se do centra pozornosti postavila důležitost role otcovské. Otec neměl být k dítěti nevšímavý, ale neměl být ani hrubý a zneužívat své mužské nadřazenosti. Na druhou stranu se jeho autorita, vyžadování poslušnosti a úcty ukázala jako oprávněná a pro výchovu jedince nepostradatelná.

3.1.3 Vzdělání dítěte

Vztah populace ke vzdělání se logicky zlepšoval vzhledem k časovému vývoji společnosti, se kterým se zvyšovalo zastoupení vzdělaných lidí v populaci. Společnost kladla stále větší požadavky na jedince, mimo jiné i požadavek na vzdělání. Lidé si se vznikem a vývojem školství stále více uvědomovali váhu vzdělání, které přinášelo lepší společenské postavení, finanční situaci a tím lepší budoucnost. Vzdělání v drtivé většině případů poskytovaly školní ústavy, na které během 19. století přecházela, mimo povinnosti děti vzdělávat i povinnost děti vychovávat.

Výjimkou byly nejvyšší vrstvy obyvatelstva, v díle v případě Lory Hanoldové a posléze i její dcery, které měly své domácí učitele. Lidé z vyšších vrstev opovrhovali školskými ústavami, jejich návštěvu považovali za něco degradujícího. Domácího učitele si platily také ty rodiny, které se snažily ve společnosti vypadat lépe a za honorované vrstvy se pouze vydávaly, což byl případ rodiny Butteauových. Protože šlo o výuku hry na housle, nemůžeme to považovat za plnohodnotné vzdělání, ale spíš za snahu rodičů naplnit volný čas němému děvčeti příjemnou zábavou.

Předpokladem pro získání alespoň základního vzdělání pro dítě byla nejprve alespoň gramotnost a později vzdělání rodičů. V rodinách, kde rodiče vzdělání sami neměli, a především, kde hodnotu vzdělání neuznávali, nebývalo vzdělané ani dítě. V našem případě o vzdělání otce Josefa Věka nevíme nic, ale vzhledem k tomu, že provozoval obchod, musel být zdatný alespoň v počítání. O Františkově matce je nám známo, že byla gramotná, uměla číst a psát, protože František už při nástupu do školy uměl abecedu, kterou ho naučila právě matka. A právě tito rodiče, když se naskytla možnost, poslali své dítě na další studia, protože si uvědomovali váhu vzdělání, jež zajišťovalo lepší budoucnost.

Když dospělý František vychovával své děti, opakovala se stejná situace, s tím rozdílem, že nám autor vytvořil ukázkový příklad toho, jak se odlišovalo vzdělání chlapce a dívky. Synovo vzdělání bylo v případě zajištěných finančních prostředků, samozřejmostí, u dcery tomu bylo jinak. Dcera chodila také do základní školy jako její bratr, ve studiu byla také rodiči podporována, nesměla školu zanedbávat a musela chodit každý den na všechny hodiny.

„Hbitě četla, hbitě počítala, pěkně psala, chodilať do školy stále, nevynechávala jako jiné, nesměla, a chodila déle. Uměla víc, nežli se na děvčeti žádalo, i zpívala pěkně, majíc výborný sluch a jasný milý hlásek.“⁷⁵

I přes to, že se u ní projevila schopnost učení a nepochybné nadání a přestože byla rodiči podporovaná ve studiu, společnost neumožňovala další vzdělání pro dívky. V ukázce je jasně řečeno, že díky své pílí a podpoře rodičů byla již po absolvování triviální školy více vzdělaná, než bylo třeba pro její povolání, tedy pro práci v domácnosti. Po skončení triviální školy⁷⁶ odjela Františkova dcera navíc do německé rodiny, aby se naučila německý jazyk. Tím bylo její vzdělání ukončeno, byla připravena pro život, načerpala všechny vědomosti, které potřebovala pro vedení domácnosti, a jak bylo řečeno, ještě něco navíc.

I když obě děti byly rodinou podporovány a jejich nadání bylo stejné, dívce byla stanovena hranice vědomostí, které pro ni postačovaly, a musela studium opustit. Pro chlapce byla naproti tomu triviální škola pouze povinným základem, po kterém, pokud byla v rodině příznivá situace, následoval odchod na gymnázium a na vysokou školu.

Jedinou možností dalšího vzdělání pro dívky byla klášterní škola a vznikající soukromé vzdělávací ústavy. Tyto případy se týkaly pouze vyšších a dobře postavených vrstev obyvatelstva.

3.1.4 Smrt dítěte

Ve skutečnosti, jak vyplynulo z druhé kapitoly, byla smrt dítěte na přelomu 18. a 19. století vcelku běžnou situací, se kterou se setkávala velká většina rodin i několikrát za sebou.⁷⁷

V díle *F. L. Věk* umístil autor motiv smrti dítěte pouze mezi Václava Thama a Paulu, kterým se navíc narodilo pouze jedno dítě. Syn se narodil do špatných životních podmínek, do bídy a hladu a v těchto podmínkách přežil sotva rok. Jeho matka hmotně strádala, neměla dostatek stravy a byla nucena se neustále stěhovat z místa na místo. Smrt dítěte jeho rodiče hluboce zasáhla a kromě jiných faktorů velmi přispěla k záhubě jejich manželství. Paula se se smrtí svého dítěte nemohla vyrovnat a nemohla na syna přestat myslet, nakonec začala obviňovat svého manžela, protože jejich dítě hmotně nezajistil. Tam se se ztrátou vyrovnával

⁷⁵ JIRÁSEK, Alois. *F. L. VĚK. IV. díl*. Praha, 1939, str. 339.

⁷⁶ Děti dokončovaly školu ve 12. roce života.

⁷⁷ Viz kapitola 2.

posvém, začal propadat alkoholu a většinu času trávil s přáteli ve společnosti. Kvůli svým i manželčíným výčitkám se nechtěl vracet domů.

Narození dítěte v rodině přinášelo rodičům vidinu šťastné společné budoucnosti, navíc mužský potomek mohl být rodičům nápomocný v obživě. *Tham* mohl ve svém synovi nalézt svého následovníka v obrozeneckých snahách. Naopak ztráta syna způsobila rozpad manželství, vytvořila psychický blok mezi manželi a to vedlo k jejich vzájemnému obviňování ze smrti dítěte a následnému odcizování. Jejich vztah byl tak zničený, že pokud to bylo vůbec ještě ze zdravotního hlediska možné, další dítě už neměli.

Jak vyplynulo z druhé kapitoly, lidé museli být na příchod smrti vždy připraveni a chápali ji jako nutnou a běžnou součást koloběhu života. Ve fikčním světě díla *F. L. Věk* je ale zobrazena jako velmi bolestný zásah do života rodiny, který na rodičích zanechal trvalé následky.

3.2 Vztah muže a ženy a jejich sociální role

Vztah muže a ženy vrcholil sňatkem. Každý muž i žena, bez ohledu na své priority, toužili po životě v manželství, ze kterého více či méně profitovaly obě strany. Navíc byl milostný život mimo manželství a tzv. „*život na hromádce*“ nepřijatelný nejen z hlediska církve, ale byl i společensky zavrhaným, což vidíme ve společenském posuzování postavy Betty Butteauové, které se narodilo nemanželské dítě. Betty se ve snaze získat dobře zajištěného manžela seznamovala s mnoha muži, které se snažila získat pro manželství. Výsledkem jejího snažení byly krátkodobé známosti, které končily krachem, a všeobecné opovržení z jejího nevázaného života. Byla titulována „*poběhlicí*“ a „*ochechulí*“.

Šance na uzavření manželství se navíc s postupujícím věkem a uvadající krásou snižovaly.⁷⁸ Pokud se žena neprovdala do určitého věku, začala být terčem pomluv a posměchu, stávala se z ní „*stará panna*“, což pro tento případ neplatilo. Jednou z výhod manželství byla i možná legitimita dítěte, které mohl nový manžel přijmout za své.

Výhodou sňatku pro muže byl zisk kompletní péče a jistota útulného domova, jenž si sám neuměl spravovat. Muži trávili zpravidla celý den prací, kterou odbývaly mimo prostředí domova. Po práci se rádi vraceli do útulného a pečlivě uklizeného domova k odpočinku a připravenému jídlu, což jim manželství zajišťovalo.

⁷⁸ Výjimkou byly ženy majetné, které byly muži vyhledávané pro svůj majetek i v pokročilém věku.

Žena naopak za svou péči o domácnost a manžela získala střechu nad hlavou a alespoň minimální hmotné zajištění. Právě hmotné zajištění mohlo být motivací k uzavření manželství, buď ze strany nevěsty a ženicha, anebo k uplatnění rodičovského nátlaku na své děti. Střecha nad hlavou a hmotné zajištění byly relativními pojmy a záleželo na společenském postavení manželů. Například Paula Thamová získala svým sňatkem pronajatý dvoupokojový byt, na rozdíl od paní Hanoldové, která sňatkem získala několik sídel a značný majetek. Různá byla i míra plnění manželských povinností, na níž závisel charakter a budoucnost manželství.

I přesto, že jak jsme nyní zmínili, měly obě strany své povinnosti, musíme brát zřetel na to, že hlavou rodiny byl stále a za všech okolností muž. Žena byla považována za bytost bez práv, za kterou rozhodoval její manžel. V rodinách se tento princip uplatňoval různou mírou, někde více, například v domácnosti Josefa Věka nebo Lory Hanoldové, někde méně, například u Františka Věka nebo u Butteauových.

3.2.1 Lásky a vstup do manželství

Pokud se budeme ptát po důvodu uzavírání manželství v reálném světě v dobovém kontextu konce 18. a následně 19. století, ve vyšších vrstvách to byly především majetkové poměry. Manželství domlouvali rodiče nebo zákonní zástupci, tak jako tomu bylo v případě *Lory Hanoldové*. V nižších vrstvách na majetku tolik nezáleželo, ale v případě sňatku dívky musela mít na rozdíl od muže zajištěné věno. Pokud věno neměla, musela také počítat se skutečností, že se nemusí nikdy provdat. Jirásek ve svém díle řešení majetkových poměrů při zasnubách nezobrazuje, výjimkou je sňatek Lory Hanoldové, který byl uzavřen s ohledem na hmotné zajištění ženy. Snoubenci zpravidla pocházeli ze stejné sociální vrstvy, sňatek mezi jednotlivými skupinami byl neobvyklou a nežádoucí záležitostí.

Pokud se budeme ptát, co je v analyzovaném literárním díle důvodem k uzavření manželství, můžeme si odpovědět, že pokud má být manželství šťastné, musí tím důvodem být láska. Pokud je manželství uzavřeno bez lásky, pod nátlakem, pokud je někdo z manželů falešný či porušil morální zásady nebo pokud není láska plná a opravdová, manželství nemůže být šťastné. V těchto zmiňovaných případech končilo manželství rozpadem jako u Pauly Thamové nebo Lory Hanoldové.

3.2.1.1 Šťastné manželství

Jak už jsme si zmínili, šťastná manželství byla v díle uzavírána na základě lásky a upřímného citu. Tato skutečnost přitom přicházela do běžné reality až v polovině 19. století, předtím byla přítomnost lásky v manželství spíše vzácností.⁷⁹ Šťastné manželství v díle uzavřely dvě kladné postavy, jejichž manželství skončilo zpravidla smrtí jedné z nich.

Velký podíl na spokojeném fungování manželství měla tentokrát žena. Žena byla ta, která získala po uzavření sňatku velmi důležitou novou sociální roli, a to roli manželky a hospodyně. Právě v tu chvíli byl čas na prověření jejich schopností a dovedností v domácnosti. Žena svojí šikovností a pečlivostí mohla vytvořit útulný a šťastný domov pro svého manžela a rodinu. Ve šťastném manželství, pokud hovoříme o 19. století, si muž manželčiny schopností a tvrdé práce vážil.

Pokud mělo být manželství šťastné, muselo být naplněno po všech stránkách, čímž máme na mysli i narození a vychování potomků. Hlavním důvodem uzavření manželství podle církve bylo zplodění potomků, a proto nemohlo být šťastné bez splnění této podmínky.

Šťastné manželství v díle spatřujeme ve vztahu Františka a Márinky. František se při námluvách, po negativních zkušenostech s rodinou Butteaových, obával, že by si ho mohla nevěsta chtít vzít jen pro peníze a majetek. Po ujištění o upřímné lásce své milé se do ni sám zamiloval. Jejich manželství bylo vykresleno jako šťastný a cituplný svazek, i když manželka zamilovanost postupně opouštěla. Vzhledem k plynutí času Františka opouštěla prvotní zamilovanost, ale nadále si cenil manželčiny schopností v domácnosti, chválil ji jako hospodyně a byl velmi rád za jejich dvě děti. Sám si uvědomoval svá mužská práva a moc nad ženou, kterou měl ze zákona, ale neuplatňoval ji.

„Mladý kupec měl všechnu správu, ale šetřil práva své ženy.“⁸⁰

Márinka mu jeho chování oplácela jistotou a oporou, kterou v ní nalézal, i v těžkých chvílích, tiše a bez stýskání přijímala jeho rozhodnutí a podporovala ho. To můžeme považovat za hlavní podstatu jejich manželství. Mariana tvořila jakousi základnu jejich vztahu, útulný domov, dokázala vytvořit i z mála místo pro život, na kterém mohl František stavět a kde bral jistotu a útěchu.

⁷⁹ Viz kapitola 2.

⁸⁰ JIRÁSEK, Alois. *F. L. VĚK. III. díl*. Praha, 1939, str. 98.

Pokud se zaměříme na zobrazení jejich manželství, výrazně převažuje Františkův úhel pohledu, který si uvědomuje například změnu citů k manželce, změnu sociálních rolí, kdy se z jeho ženy stává „matka Věková.“ Jeho city jsou normativní a nezbyývá příliš místa pro emoce ženy.

Jak vyplynulo z druhé kapitoly, manželství procházelo také svým historickým vývojem. Jeho emocionální složka sílila teprve v 19. století. Pokud budeme akceptovat tento fakt, nutně si musíme uvědomit relativitu pojmu šťastné manželství, které se v 18. století odlišovalo od šťastného manželství 19. století anebo od toho, co chápeme jako šťastné manželství nyní.

Z hlediska 18. století musíme považovat za šťastné i manželství Františkových rodičů, i když se v tomto případě musíme smířit s téměř úplnou absencí emocionální složky ve vztahu manželů. Do jejich manželství nás vypravěč zavádí až po narození čtvrtého dítěte, a proto neznáme příčinu uzavření manželství. Pokud byla důvodem jeho uzavření láska, což bylo vzhledem k době nepravděpodobné, tak už po několika letech a čtyřech narozených dětech vymizela. Podstatu manželství můžeme spatřovat v jejich vzájemném zajišťování potřeb, mužovo zajištění živobytí pro celou rodinu, ze strany ženy péči o domácnost a děti a jejich následnou výchovu.

Pokud budeme tedy toto manželství považovat za šťastné, musíme se nutně smířit s absencí lásky a emocí, než jak jsme zvyklí v obdobích následujících. Zároveň si musíme uvědomit, že v tomto manželství ani jedna strana nestrádala a že dávat najevo city a lásku prostě nebylo běžným zvykem, a proto mohli být manželé při zajištění všech svých životních potřeb docela šťastní.

3.2.1.2 Rozpad manželství

Manželství nemohlo být z církevního hlediska rozvedeno. Možností byla anulace manželství v případě, že nedošlo k pohlavnímu styku mezi manželi, anebo rozluka manželů, která připadala v úvahu, pokud manželství nenaplnilo svou podstatu, tedy že manželé neměli děti. Dalším důvodem k rozluce manželů byla nevěra, musíme mít na paměti především tu ženskou nevěru. Mužská nevěra se řešila většinou až v případě, že přímo rozvracela manželství. Žena měla manželovi jeho občasné poklesky tolerovat a přecházet je.

Rozpadem skončilo manželství slečny Lory a rytmistra Hanolda. Šlo o sňatek, jenž byl uzavřen v podstatě pod nátlakem Lořiny tety, která se jí tímto krokem snažila finančně zajistit. Manžel pocházel z dobře situovaného a aristokratického rodu, který byl zkrátka „dobrou partií“, což bylo určující.

Jak už jsme zmínili, ve fikčním světě analyzovaného díla nemohly být sňatky z donucení a bez opravdové lásky, tak jako tomu bylo v tomto případě, šťastné. Manžel byl navíc po krátké době své ženě nevěrný, holdoval alkoholu, hrál hazardní hry, a dokonce svou ženu i fyzicky napadal.

Jejich manželství, během kterého se narodila dcera, po několikaletém strádání manželky skončilo podáním žádosti o rozvod. Rozvedení manželství mohlo výjimečně proběhnout v aristokratických kruzích, ale samozřejmě to nepřipadalo v úvahu u žen z nižších vrstev, které často zakoušely stejná, nebo ještě horší příkoří. Tyto ženy nemohly svého muže opustit, protože na něm byly ekonomicky závislé.

Další manželství, které skončilo rozpadem, bylo manželství Pauly a Thama. V tomto případě nesla větší část viny žena, která byla svému muži nevěrná. Jejich manželství neskončilo rozvodem, ale prostým útekem Pauly s milencem. Láska, pro kterou bylo manželství uzavřené, se ukázala jako nepravá a nestálá. Manželství se rozpadlo z několika důvodů, mezi nimiž byla i již zmíněná smrt dítěte, jež nastartovala další problémy. Paula se z pohledu vypravěče projevila jako nestálá ve svých názorech a sobecká, protože upřednostňovala své štěstí před vlasteneckým působením svého muže. Tyto faktory, doplněné několikaletým hmotným strádáním a nejistotou, zničily jejich vztah.

3.2.1.2.1 Ženská nevěra

Jak vyplynulo z historických studií, nevěra žen z nižších a středních vrstev nebyla zdaleka tak obvyklá jako mužská nevěra, ale zato ve společnosti vzbuzovala větší obavy.⁸¹ Manželovy občasné poklesky měly být ženou tolerovány, ale v opačném případě to bylo nemyslitelné. Přisuzujeme to nejenom nadřazenému postavení muže, ale i odlišnému charakteru mužů a žen, kdy pro muže byla při nevěře důležitější sexuální stránka, u ženy ta emocionální. I když byl muž své ženě nevěrný, stále se vracel zpět do pohodlí domova, pokud byla nevěrná žena, její zamilovanost mohla způsobit opuštění manžela a odchod od rodiny, jako tomu bylo u Pauly. Její láska k milenci byla silnější než morální povinnosti, než povinnosti k manželovi a než láska k rodině, a proto vše opustila a s milencem uprchla. Přestože si Paula svou vinu nakonec uvědomila, byla jí trestem za porušení přirozeného řádu smrt v bídě a samotě.⁸²

⁸¹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu a modlitbě: Žena v minulém století*. Praha, 1999, str. 103.

⁸² MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Brno, 2000, str. 45.

Příležitost k nevěře měla i postava Lory. Jak jsme vysvětlili v kapitole rozpad manželství, Lory byla ke svatbě se svým mužem donucena, i když byla zamilovaná do někoho jiného. I přesto, že jí manžel zklamal, byl k ní chladný a hrubý, projevila se jako zásadová žena, která byla svému muži za každých okolností věrná. Lory chápala svou věrnost jako povinnost a její hrdost a zásadovost jí nedovolila být svému muži nevěrná. Svou mravní čistotu si střežila i po skončení manželství, kdy se zaměřila výhradně na roli matky, která jí byla vším.

I přesto, že se v této kapitole zabýváme především ženskou nevěrou a jejími důsledky, v díle je zastoupen i motiv mužské nevěry. Jak vyplynulo z druhé kapitoly, mužská občasná nevěra měla být ženou tolerována. Tak tomu bylo i v případě Lory a Hanolda, která jeho nevěru po dlouhou dobu přecházela. Až v případě, že nevěra přímo rozvracela manželství, měla být řešena. Lory jeho chování dlouho pokorně snášela až do chvíle, kdy si Hanold milenkou nastěhoval přímo do domu. Pak se rozhodla pro odchod z manželství. Žena zkrátka měla za úkol udržovat manželství funkční co nejdéle i za cenu ponížení a vlastního neštěstí.

3.3 Odlišné reakce postav na události: aktivní muž a pasivní žena

Tradičním modelem v dílech autorů-mužů, jak píše Pam Morris, byl v minulosti model aktivního muže, hybatele děje, který svým jednáním posunoval děj kupředu. Často byl navíc spojen s motivem putování, v našem případě šlo o cestu hlavního hrdiny do Prahy, které umožňovalo zobrazení jeho jednání v různých situacích a odlišném prostředí. V díle *F. L. Věk* je hlavním hrdinou, jak vyplývá z názvu, muž, jehož životem je protkané celé dílo. Proto má dílo také podtitul *Kronika jednoho věku*. Je to nejen narážka na jméno hlavního hrdiny, ale na to, kolik událostí proběhne během jednoho života, kolik paralelních příběhů se spolu s ním odehrává a kolik proběhne událostí důležitějších a větších, než je život jedince. Mužskou aktivitu sekundárně doplňovaly ženské postavy, které byly ve většině případů pasivní a na než především působilo mužovo jednání.

Vzhledem k období, do kterého byl děj umístěn, tedy v začátcích národního obrození, bylo takřka povinností, aby byl hlavním hrdinou muž. Veřejná činnost, zájem o politiku a národní otázky příslušela výhradně mužům. Ženino místo bylo v domácnosti, její zájem o společenské problémy nebyl prozatím žádoucí, a proto nemohlo být takto tematicky zaměřené dílo vystavěné na aktivitě ženské hrdinky.

Přesto se v díle *F. L. Věk* vyskytly výjimky, kdy se ženské postavy v určitém momentě staly aktivními a převzaly iniciativu nad svým životem. Jejich samostatné jednání a

rozhodování se projevilo v případech, že už nemohly nebo nechtěly snášet nadvládu muže, a proto se jí rozhodly vzepřít, což byl případ Lory Hanoldové a Pauly Thamové. V obou případech byl ovšem děj konstruován tak, že nakonec obě postavy svůj čin přehodnotily a rozhodly se pro návrat pod mužovu správu. Lory Hanoldová se projevila jako postava morálně velmi silná, když se k bývalému muži z lítosti a soucitu opět vrátila, aby se o něj v jeho nouzi postarala. Nevěrná Paula si po letech, kdy umírala nemocná a bídě, uvědomila důležitost a pravost lásky jejího muže, která se jí v nouzi projevila jako to nejcennější, a toužila po jeho odpuštění a návratu. Z takto konstruovaného děje vyplývá, že ženská aktivita a vzbuření se proti řádu bylo zbytečné, protože místo ženy bylo ve výsledku vždy pod správou muže.

3.3.1 Typologie ženských postav

I když v díle *F. L. Věk* dominují postavy mužů, my jsme se zaměřili na několik typově rozličných ženských postav, které jsou pro děj také nepostradatelné. Nemůžeme je striktně rozdělit na dobré a špatné, protože nejsou jenom černobílé, ale můžeme se je pokusit rozčlenit na základě jejich vlastností, původu nebo jejich reakce na podněty. Ženy z rodiny Věkovy reprezentují venkovské ženy žijící podle tradice, usedlým konzervativním životem. Jejich opakem jsou ženy z městského prostředí, Betty, Lotty, Paula Butteaovy a jejich matka. Zástupkyní aristokratické vrstvy je postava slečny Lory.

3.3.1.1 Rozdíly mezi ženami z města a venkova

Městské a venkovské prostředí chápeme jako dva odlišné světy. Město bylo vždy spojováno s pokrokem, s dynamickým vývojem a se změnou, venkov naopak s tradicí a uchováním starého řádu. Jak víme, prostředí má velký vliv na utváření lidské osobnosti, z čehož vyplývá, že i charaktery postav, které autor umístil do takto odlišných prostředí, se diametrálně odlišovaly. Vliv prostředí na utváření osobnosti byl více patrný u žen, protože jejich postavení prošlo mnohem výraznějším vývojem, než tomu bylo u mužů. Mužská nadvláda a nastolený patriarchát se nejdéle uchovaly v prostředí venkova. Tam žily ženy pod správou muže i nadále, i když ve městě už jejich práva rostla. Ženská podřízenost a uchování starých tradic bylo na vesnici třeba k zachování funkčnosti rodiny jako samostatné ekonomické jednotky, kde měli všichni její členové nezastupitelné místo. Model rodiny jako

samostatné ekonomické jednotky vedené patriarchálně se rozpadl až v důsledku vlivu industrializace, která osvobodila ženy z prostředí domácnosti.

Tradiční byl venkov i v otázce náboženství. Zbožnost byla typickou vlastností vesnických žen a dodržování desatera také přispívalo k jejich poslušnosti. Ženská poslušnost a jejich striktní dodržování desatera bylo častým předmětem církevních kázání. Zároveň také venkovské prostředí skýtalo méně pokušení a možností k ženským pokleskům. Žena měla své místo v domácnosti, kterou většinu času neopouštěla.

Město bylo proti tomu plné svodů a pokušení pro ženu i muže. Spolu s tím, že městská rodina přestala být samozásobitelskou jednotkou, se domácnost rozdělila na sféru veřejnou a privátní a muž začal každý den odcházet z domu do zaměstnání. Tím ženy získaly více prostoru a svobody. Ve městě měly ženy více příležitostí opouštět domov, účastnit se kulturního a společenského života, například navštěvovat plesy a divadla. Další výhodou a nakročením ke vznikající ženské svobodě byla možnost práce a přivýdělnku, která se nejdřív začala projevovat právě ve městech.

Rozpor mezi vesnicí a městem byl v díle *F. L. Věk* zobrazen především vzhledem k propukajícímu národnímu obrození. Byl to právě český venkov, jenž autor zobrazil jako základnu podporující národní boj, tam sílil odpor proti německému živlu. Na venkov se udržoval český jazyk jako jazyk národní, a to v případě mužů i žen. Ženy z venkova hovořily výhradně česky, muži používali němčinu v případě, že to bylo třeba k výkonu jejich řemesla nebo podnikání. To dobré jádro českého národa umístil autor do venkovského prostředí, jak v případě mužských, tak v případě ženských postav. Z dobového hlediska to byly ženy mravně dokonalé, které žily na venkově, pečlivě si udržovaly svou tradiční roli hospodyně a matky, staraly se o domácnost a svého manžela. Při svém jednání se řídily tradicemi a náboženskými pravidly. Tyto ženy, jaké spatřujeme v rodině *Věkových*, byly oporou muže vlastence, kterému připravovaly zázemí pro jeho působení.

V opozici stálo město, kde bylo nejprve módou a později nutností hovořit německy. Německý jazyk byl vstupenkou do lepší společnosti, na lid hovořící česky se pohlíželo jako na lid nevzdělaný a prostý. Zatímco část obyvatel měst byla k užívání němčiny donucena okolnostmi, část z nich přijímala němčinu jako módu a způsob, jak se přidružit k lepší společnosti. Tak tomu bylo v rodině *Butteauových*, kde všechny tři dcery, i původně vlastenecká Paula, s nadšením začaly hovořit německy ve snaze vypadat lépe a zaujmout muže s lepším postavením. Svým rodným jazykem opovrhovaly, byl pro ně ostudou a hanbou. Právě před takovými ženami nás vypravěč varoval. Vlivem špatné rodičovské výchovy, bezbožnosti a volného života bez pravidel z nich vyrostly charakterově špatné

osoby, jejichž chování měl čtenář pochopit jako odstrašující případ. Autor jim za jejich prohřešky proti mravnému chování a proti vlastenectví přisoudil trest v podobě všeobecného opovržení, samoty a bídného života.

3.3.1.2 Ženy poslušné

Jak už jsme řekli, charakteristika žen se vymezovala vzhledem k muži.⁸³ Role poslušných žen nebyla příliš výrazná, jejich funkcí bylo především vytvářet zázemí pro muže a ve všem se mu podřídit. Jejich aktivita spočívala v činnosti spojené s péčí o muže a domácnost. Ženy poslušné, se kterými byli jejich manželé spokojeni, umístil Jirásek do venkovského prostředí. Jde o Františkovu maminku a jeho manželku Mářinku. Autor promítl do těchto postav skutečný dobový ideál dokonalé ženy. Dokonalost spočívala především v jejich poslušnosti a schopnostech hospodyně. Velmi kladnou vlastností hospodyně byla i šetrnost, kterou projevovaly obě ženy a která byla oceňována především v situacích hmotné nouze.

Dokonalá žena uměla zajistit muži spokojený a útulný domov, v němž mohl po náročné práci v klidu odpočívat. A právě potřebu útulného a klidného domova vyzdvihl Jirásek jako důležitý atribut pro muže činné v boji za národní otázku. Muž potřeboval pevnou základnu a podporu ve své práci, kterou mu mohla zajistit pouze poslušná a dobře se chovající žena. Ženy poslušné tedy byly za každých okolností pevnou oporou pro svého manžela. I když s jeho rozhodnutími nemusely vždy nutně souhlasit, nutně se jim bez výhrad podřizovaly. Navíc byly za všech okolností milující a dobře vypadající. Dobový ideál krásné ženy spatřovala společnost v mladém a pečlivě upraveném zevnějšku, který nesměl být uměle přikrášlován. Se stárnutím se slušné ženy smířily a nebránily se mu. Jejich vzhled pro ně nebyl příliš důležitý, místo toho se zaměřily na svou roli hospodyně a matky.

Ženské postavy v díle byly i vzdělané, ale jak bylo společností požadované, pouze natolik, aby jim to postačovalo v domácnosti a k výchově dětí, po dalším vzdělání netoužily. Františkova maminka učila syna psát, vyprávěla mu pohádky, ale na knihy s jinou než náboženskou tematikou pohlížela s obavami. Mářinka byla proti ní více vzdělaná, před svatbou si půjčovala od Františka české knihy. I když četla ráda, po svatbě i v rodině tak vzdělaného muže, jakým byl František, přestala Mářinka s četbou knih, zkrátka se stala hospodyní. Z toho vyplývá, že i když se společnost vyvíjela a vzdělání bylo stále více žádoucí, stále byla u ženy nejdůležitější role hospodyně. Se vzděláním souvisel zápal pro vlastenectví. V tomto případě se u žen zatím neprojevoval, ani nebyl žádoucí s ohledem na

⁸³ MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Brno, 2000, str. 17.

přetrvávající důležitost role hospodyně a matky. Přesto v díle spatřujeme, že ženy česky hovořící, nebo dokonce česky čtoucí, byly kladně ceněné, v čemž spatřujeme počátky vývoje, který později umožní ženě získat vzdělání.

Rozpor v jejich dokonalosti se objevil v otázce náboženství, které patřilo k dobovému úzu dokonalé ženy. Obě zmiňované ženy byly silně věřící na rozdíl od hlavního hrdiny, který na otázku víry pohlížel ateisticky. Jak jsme již řekli, víra byla jedním ze způsobů, jak udržovat ženu poslušnou, i když v tomto případě se jí podřizovaly ženy dobrovolně a naopak pohlížely negativně na ateistický postoj muže.

Hlavní hrdina spatřoval ideál ženství ve své matce, která se celý život starala o něj i o jeho otce. Matka mu zajišťovala veškeré pohodlí a péči, a proto byl po zklamání v lásce odhodlán zůstat navždy jen s ní. Nakonec si ženu našel, ale takovou, která se charakterově jeho matce velmi podobala.

I přesto, že jsme ženy charakterizovaly jako dokonalé, jejich život takový určitě nebyl. Stejně jako u ostatních žen se skládal z každodenní těžké práce bez odpočinku a finančního ohodnocení. Rozdíl oproti ostatním ženám spatřujeme v odměně za jejich poslušné chování. Tou byl život po boku muže, který si jí s postupným vývojem společnosti začínal vážit. Štěstím a náplní života byly pro dokonalé ženy děti, které jim ve stáří oplácely jejich péči. Dokonalé ženy umíraly klidnou smrtí v rodinném kruhu.

3.3.1.3 Ženy porušující „přirozený řád“

„Přirozeným řádem“ máme na mysli tradiční formu patriarchální společnosti, kterou ženské postavy v tomto případě neuznávaly. Autor promítl společností obávané a odsuzované charakterové vlastnosti do postav neposlušných žen a spolu se negativním vlivem prostředí a špatnou rodičovskou výchovou vytvořil odstrašující případy, které měli čtenáři jednoznačně chápat jako negativní.

Tyto ženy stály v kontrastu k ženám poslušným a v díle je spatřujeme především v rodině Butteauových, v postavách Betty, Lotty a Pauly. V jejich rodině neměl hlavní slovo otec, ale především dcery, které poroučely a kterým se rodiče ve všem podřizovali. Jejich panovačné a sobecké chování bylo výsledkem špatné a příliš svobodné rodičovské výchovy. Dcery Betty a Lotty byly na první pohled rozmazlené a zvyklé na vysoký standard života, který si rodina ve skutečnosti nemohla dovolit.

Jak jsme si popsali v kapitole Poslušné ženy, nejvýše ceněným dobovým ideálem ženy byla z mužského hlediska poslušnost. V případě dcer z rodiny Butteauovy je rodičovská

výchova a chybný model uspořádání rodiny nenaučily poslušnosti a pokoře, a proto nebyly dívky schopné dodržovat společenská pravidla a „přirozený řád“ ani ve svých vztazích v dospělosti. Jejich chování ve vztahu k okolí bylo sebestředné, za nejvyšší ideál života považovaly hmotné zajištění, kterého chtěly svým výběrem partnera dosáhnout. V přístupu k mužům byly samy aktivní a příliš troufalé. Svůj zájem o muže dávaly otevřeně najevo, například odvážnějším oblečením, módními účesy a líčením, což bylo ve společnosti nežádoucí. Žena měla být tichá, nesmělá a měla se nechat mužem dobývat, a ne naopak. Spolu s uvadající krásou byly tyto ženy popisovány jako stále více odpuzující.

Jejich troufalé vystupování souviselo s jejich prací u divadla, protože byly zvyklé předvádět se před diváky, a tím i před muži. Herečky byly tradiční společností odsuzovány jako necudné, porušující morální pravidla, stejně jako jsme to viděli u Josefa Věka.

Za jejich mravní poklesky, které byly na konci děje ještě znásobeny skutečností, že se všechny tři dcery odmítly postarat o svou starou nemocnou matku, jim byl trestem bídný život v podobě rozpadu vztahů a následné samoty, zakončený smrtí. Z této konstrukce děje čiší Jiráskova idealizace zakončení příběhu stylem, kdy dobro vítězí nad zlem a zlo je potrestáno. Ženy, které se svým jednáním provinily proti přirozenému řádu, tedy musely být v díle *F. L. Věk* nevyhnutelně potrestané. Nejpatrnější to bylo v případě Pauly, které byla trestem za její mravní poklesek smrt v samotě a výčitkách.

3.3.1.4 Ženy z lepší společnosti

Nejvyšší vrstvu obyvatel v díle reprezentují ženské postavy hraběnky Skronské a její neteře Lory Hanoldové. I když obě pochází z téže společenské vrstvy, jejich charaktery se odlišují. K odlišnostem v jejich názorech přispěl také velký věkový rozdíl. Lory byl mladá dívka plná ideálů a optimismu, na rozdíl od hraběnky, která byla již zkušená a viděla budoucnost realisticky.

Hraběnka, i když laskavá, byla srdcem hrdá aristokratka a svou pozici si plně uvědomovala. Její prioritou bylo hmotné zabezpečení a dobré postavení, které se snažila zajistit i své neteři, a to za každou cenu. Skutečnost, že peníze a postavení nejsou všechno, zjistila, až když viděla neštěstí své neteře na vlastní oči.

Její neteř Lory byla na počátku děje romantická, snívá a plná ideálů, načerpaných četbou románů. Své sny a ideály promítla do postavy lékaře Helda, do kterého se zamilovala. Na rozdíl od hraběnky nedbala na postavení a sociální vrstvu, i když byly sňatky mezi odlišnými sociálními vrstvami nežádoucí. V lepší společnosti se musely děti a mladí lidé také podřizovat

rozhodnutím svých rodičů a zákonných zástupců. Situace pro ně byla horší v tom, že rodiče rozhodovali ve většině případů především podle majetku a postavení, jako tomu bylo v případě Lory a Hanolda. Nemůžeme tvrdit, že Lory nechával majetek, plesy a vybraná společnost zcela chladnou, ale přesto upřednostňovala vztah z lásky.

Postavu Lory chápeme jako jednu z nejmrvnějších a charakterově nejsilnějších postav celého díla, jejíž osud byl tragický. Její vznešenost spatřujeme v síle mateřského pouta, kdy byla matka schopna obětovat své štěstí pro dítě, které jí bylo vším. Její největší obětí bylo to, že se vzdala své lásky, a namísto šťastného života s doktorem Heldem se začala opět starat o svého bývalého manžela, který byl zmrzačen. Vše dělala ze soucitu k postiženému muži a s ohledem na svou dceru, již chtěla umožnit život s jejím biologickým otcem. Lory je jednoznačně postavou kladnou, i když jde o osobu ze šlechtického prostředí. Její kladný charakter byl doplněn pro autora důležitou vlastností, a to příklonem k vlastenectví, který se projevoval především četbou českých knih.

3.3.1.5 Svobodné matky

Do role svobodné matky, kterou se žena stala svým přičiněním, se dostala postava Betty Butteauové. Její syn přišel na svět jako výsledek nevázaného života a snahy o získání manžela. Nemanželské dítě bylo důkazem potvrzujícím pomluvy, které se o ní šířily, a způsobilo její definitivní společenské odsouzení.

Těhotenství matky a následné narození dítěte značily novou naději pro své rodiče. Pokud by se stalo dítě smyslem života své matky *Betty*, která by se zaměřila na jeho výchovu, mohla se stát lepším člověkem. V tomto případě bylo ale dítě pro matku obtížné, péči a výchovu přenesla na svou matku, aby mohla nadále pokračovat v dosavadním způsobu života.

U Jirásky se dočkala žena, která zavrhlá své nejdůležitější ženské poslání, a to roli matky, společenského odsouzení. Opuštění dítěte matkou vzbuzovalo ve společnosti všeobecné pohoršení a znamenalo postavení ženy na okraj společnosti. Její čin byl v tomto případě završením celkově špatného a nemravného života, který vedla. Odložení dítěte symbolizovalo, že když byla schopna žít milostným životem mimo manželství, a tím se vzpírat přirozenému řádu, je schopna všeho.

Společenské odsouzení svobodné matky bylo zpravidla doprovázeno i zřeknutím se dcery ze strany rodiny, jež se tím chtěla zprostit hanby, kterou na ni žena svým sociálním statutem přenášela. V tomto případě se ženy rodina, tedy pouze matka a sestra, nezřekly, ale v její situaci jí pomáhaly. O zřeknutí se dcery totiž rozhodoval především otec, který v této rodině

chyběl. Žena, a především matka, byla ke své dceři v tomto ohledu solidární a své dceři pomáhala. Paní Butteauová byla šťastná, že se jí narodil vnuk, a ke své dceři přistupovala stejně i nadále, což bylo výsledkem již zmíněné nedůsledné výchovy.

3.3.1.6 Vdovy

Role matky byla v díle i ve skutečnosti, jak už jsme několikrát řekli, velmi důležitá. Z hlediska společnosti, církve i samotné ženy bylo považováno za její nejdůležitější poslání. Způsob, jakým se žena svého úkolu ujala, svědčilo o jejím charakteru. V této kapitole chceme poukázat na to, že mateřské pouto bylo celoživotním svazkem, který trval až do smrti.

Právě smrt jednoho z rodičů ve stáří byla typickým ukončením manželského svazku. Ovdovělý rodič se pak zpravidla domáhal zajištění péče ze strany jednoho z dětí. V díle *F. L. Věk* jsou jako ovdovělé zobrazeny pouze ženy. V případě Františka ovdověla jeho matka a on se jí bez váhání ujal. Syn nastoupil na otcovo místo v podnikání a matka s ním sdílela domácnost, ve které začala opět hospodařit. Autor zde vytvořením tohoto modelu poukázal na to, že ženy, které byly celý život zvyklé pečovat o svého muže a žít pod jeho správou, byly po jeho smrti bezradné a neschopné se samy o sebe starat. Logické východisko z této situace pak spatřovala vdova v dožití pod správou svého dítěte.

Běžné byly i případy, kdy se dítě o svého rodiče postarat nemohlo, anebo hůř - nechtělo. Příkladem v díle je postava paní Butteauové, která se celý život oddaně starala o své tři dcery a posléze i o vnuka. Ve stáří, kdy sama potřebovala pomoc, jí nebyla ani jedna z dcer nablízku a paní Butteauová zemřela po bídém životě zcela opuštěná. Její bídou smrt chápeme jako odstrašující případ pro rodiče, kteří špatně vychovávají své děti, nevyžadují poslušnost a děti rozmazlují.

Pokud porovnáme situaci osamocených žen a mužů, zjistíme, že jak už bylo řečeno, ženy nebyly schopné samostatného života. Logickým východiskem z jejich samoty byl příklon k jednomu z dětí. U mužských postav byla situace jiná. I když v díle se nevyskytují přímo postavy vdovců, nalezneme v něm muže osamocené. Ti jsou schopni se o sebe postarat, což zapříčiňuje především jejich ekonomická samostatnost. O jejich hospodaření a péči o domácnost se autor zmiňuje pouze v případě, že si muž najímal služebnou. Vzhledem k tomu, že jsou v díle osamoceni i muži, u nichž se nedá předpokládat najímání služebných, autor přesto nezobrazil, jakým způsobem zajišťovali péči o svou domácnost.

Závěr

Cílem této práce byla analýza genderových motivů v díle Aloise Jiráka *F. L. Věk*. Dílo jsme si zvolili, protože zobrazuje proces národního obrození, které bylo v režii mužů. A právě zobrazení procesu národního obrození a vůbec celkového Jiráskova přístupu k historii stálo ve středu zájmu vykladačů jeho díla. V této práci jsme se proto pokusili o novou interpretaci díla z hlediska genderu a feminity, zaměřili jsme se na to, zda byli ve vybraném díle důležité pouze muži, nebo jestli i ženy měly své důležité místo a poslání.

Nejdůležitějším těžištěm naší práce je třetí kapitola, které předchází dvě kapitoly nepostradatelné k pochopení celkového kontextu. První kapitola je věnovaná samotnému Aloisi Jiráskovi. Nejprve jsme popsali dobový kontext a podmínky, ve kterých autor tvořil, následně jsme si jeho tvorbu celkově shrnuli. Zaměřili jsme se i na Jirákův vztah k historii a způsob, jakým ji interpretoval. Svě místo v první kapitole má, vzhledem k obsahu díla *F. L. Věk*, i pojem národní obrození, který jsme si osvětlili nejprve z hlediska literárně-historického, ale i z perspektivy samotného Aloise Jiráka, u kterého nás zajímal způsob, jakým národní obrození chápal a zobrazil.

Ve druhé kapitole jsme vytvořili pojmovou základnu a dobový přehled vybraných genderových stereotypů 18. a 19. století, které byly důležité pro naši konečnou interpretaci díla. Pojmy a role, kterými jsme se rozhodli zabývat, jsme vybrali s ohledem na analyzované dílo. Důraz byl kladen na to, aby byly všechny zkoumané genderové prvky funkční pro další práci a figurovaly v konečné analýze díla. Musíme také podotknout, že jsme se zároveň zaměřili na prvky genderu a feminity, které na nás působily nejvýrazněji. Tím chceme říct, že v díle nalezneme i další prvky, které jsme neopomněli zobrazit, ale pouze jsme jim nepřikládali takovou důležitost. Jejich vynecháním jsme chtěli předejít nezajímavosti a zdlouhavosti analýzy.

Na začátku druhé kapitoly jsme si ujasnili smysl klíčových slov gender, feminita, maskulinita a pohlaví, která jsou potřebná pro pochopení celkového smyslu díla. Dále jsme se zabývali sociálními rolemi muže a ženy vzhledem k jejich postavení ve společnosti. Svě místo v druhé kapitole má ale i zobrazení žen v literárních dílech a odlišnosti mezi způsobem vyprávění a čtením literárního díla.

Těžištěm práce se pak stala třetí kapitola, která je z objektivního hlediska nejdůležitější. Poznatky vyplývající z druhé kapitoly, které jsme doplnili poznatky z četby literárního díla,

jsme uplatnili při analýze díla *F. L. Věk*. Výsledky našeho zkoumání jsme naznačili již ve třetí kapitole, jejich shrnutí jsme pak umístili do závěru práce.

Při analýze díla jsme se nejprve zaměřili na pojem dětství, a to z hlediska vztahu rodičů k dětem. Samotnému dítěti není přikládán v díle velký význam, dětství bylo považováno pouze za začátek budoucího života. Největší význam kladl autor na přístup rodičů a dospělých lidí k dětem, především na způsob výchovy a dostupnost vzdělání. Právě výchova a vzdělání získané v mládí určovaly chování jedince v dospělosti. V případě, že rodiče ve výchově selhali, následovalo jejich mravní odsouzení a často i trest. Právě přístup dospělých lidí a především rodičů k dětem určoval charakter postav, jak tomu bylo v případě rytmistra Hanolda a lékaře Helda. Starost o děti byla stále doménou žen, v případě mužů šlo pouze o jejich dobrovolný volnočasový zájem, který byl stále považován za nadstandardní chování.

S motivem dětství souvisel i příchod dětí na svět, který je nevyhnutelně propojen se zobrazením tělesnosti a sexuálních motivů. Ty jsou v díle skryté nebo tabuizované, což vyplynulo z popisu porodu, kterému se autor ve všech případech důsledně vyhnul. Snaha o dosažení tělesné krásy byla považována za marnivost, odsuzována jako vlastnost negativní, která vzbuzovala výsměch.

Dále jsme se zaměřili na motiv manželství a rodiny. Jirásek zdůraznil důležitost úplné rodiny, jež byla základem společnosti. Rodinu tvořenou otcem, matkou a dítětem, ve které vše fungovalo správně, zobrazil jako ideál, o něž by měli všichni usilovat. Pokud jeden z článků neplnil své povinnosti anebo úplně chyběl, pak nemohla rodina správně fungovat, což jsme si demonstrovali na postavě svobodné matky a na rodině, kde měla hlavní slovo žena. V díle jsou zastoupeny oba dva typy manželství, šťastné a dobře fungující, které mělo přínos pro všechny své členy, a na druhé straně manželství nešťastné, jež končilo rozpadem. S rozpadem vztahů a manželství souvisela nevěra, které jsme věnovali samostatnou podkapitolu. V té jsme se zabývali především ženskou nevěrou a okrajově i nevěrou zapříčiněnou mužem. V obou případech nevěra způsobila rozpad manželství, i když v případě ženy byla příčina spíše emocionálního rázu, u muže naopak tělesná.

V poslední části třetí kapitoly se dostáváme k rozdělení rolí muže a ženy v rodině a ve společnosti. Jirásek zobrazil typické rozdělení rolí soudobé společnosti, kdy muž obstarával obživu rodiny, zatímco žena měla na starosti péči o děti a domácnost. Tento model se jevil jako přirozený, a proto i správný. Popsané rozdělení rolí bylo nezbytné ke správnému fungování rodiny a společnosti. Důležitost ženské role hospodyně byla v díle vyzdvihována z hlediska boje za národní otázku. Žena měla být vzornou a pilnou hospodyní, která se starala o domácnost a svého muže-vlastence. Ten potřeboval útulný domov, kam se mohl vracet a po

namáhavé práci odpočívat. Pokud žena v tomto případě nebyla muži oporou a neplnila své povinnosti, manželství bylo nešťastné a muž nemohl správně pracovat, v tomto případě navíc bojovat za národní otázku.

Ženské postavy v díle jsme se pokusili charakterizovat podle různých kritérií. Jak bylo zmíněno ve třetí kapitole, nejde o striktní rozdělení, které by plně odpovídalo textu, o což jsme ani neusilovali. Šlo nám především o postihnutí charakterových vlastností ženských postav a zkoumání příčiny jejich chování, například z hlediska mužských požadavků na ženy poslušné a na ty, co porušují přirozený řád, podle místa pobytu na venkovské a městské ženy, z hlediska sociálního statusu nebo z hlediska postavení.

Z analýzy vyplývá, že autor byl ovlivněn dobovými genderovými stereotypy, které působily na jeho tvorbu, ale musíme přihlížet i k faktu, že Alois Jirásek je považován za tvůrce realistického historického románu, který se důsledně zabýval historickými prameny. To znamená (jak jsme objasnili v první kapitole), že se autor musel snažit o soulad historických událostí a k nim náležejících společenských pravidel a genderových stereotypů. Proto v díle *F. L. Věk* odehrávajícím se na přelomu 18. a 19. století představil model patriarchální rodiny, kde muž tvrdě uplatňoval svá práva na podřízené členy rodiny. Autor ale příhodně využil formu románové kroniky, která mu umožnila zachycení delšího časového úseku. To nám umožňuje spatřovat v díle posun od klasické patriarchální rodiny k rodině modernější, kde muž sice vládl, ale v ideálním případě neměl uplatňovat svá práva na ženu a děti.

Podřízenost žen, která v dobové společnosti panovala, proto byla nutnou součástí Jiráskova díla *F. L. Věk*. Na druhou stranu se autor snažil být vychovatelem lidu a společnosti, a proto je v jeho díle patrná idealizace. Alois Jirásek vytvořil model správného chování, které mělo být pro čtenáře vzorem a k němuž měl směřovat. Naopak špatné chování, které vždy končilo trestem nebo katastrofou, mělo čtenáře varovat a odrazovat. Tento motiv spatřujeme v postavě ženy necudné, jež navíc popřela i sílu mateřské lásky tím, že se o své dítě nestarala. Trest ale nebyl uvalen pouze na záporné postavy, ale i na ty kladné hrdiny. Tím, že i mravně správného člověka potkalo neštěstí, které musel překonat, se autor snažil vzbudit u čtenářů sílu do dalšího boje.

Podstatou této práce je otázka, jakou roli hrály ženy v díle *F. L. Věk*, a zda byla jejich role důležitá. Výsledkem naší interpretace je tvrzení, že chápeme roli ženy jako důležitou, ale pouze ve vztahu k muži. Ženy v celém díle se vymezovaly vůči muži a nevyhnutelně se k němu v některé fázi svého života upnuly, ať šlo o milence, manžela, bratra, syna nebo vnuka. Mužské postavy byly koncipovány opačně. Muži byli ve všech fázích života schopni žít

samostatně, bez pomoci žen, například postava pátera, sluhy, barona, lékaře atd. Naopak žena byla pojata jako bytost, která nebyla schopna samostatného života a ke své existenci nutně potřebovala mužský element.

Tematizaci genderu v Jiráskově díle *F. L. Věk* chápeme jako modernější, ve zvoleném díle určitým způsobem uznává feminitu a práva žen. Na druhou stranu stále chápe ženskou podřízenost jako přirozený řád, který je třeba dodržovat. V jeho díle spatřujeme patrnou tendenci ke snaze o zlepšení postavení žen ve společnosti. Můžeme říct, že postoj Aloise Jiráska je ovlivněn genderovými stereotypy, které platily v soudobé společnosti.

Resumé

In this thesis we have dealt with topics of gender, femininity and masculinity in selected work of Alois Jirásek *F. L. Věk*. Thesis is divided into three parts. In the first part we dealt with the contemporary and literary context of the Jirásek's works, further we dealt with the term national resurgence and finally we sorted *F. L. Věk* into the context of Jirásek's works. For the characteristics of the contemporary context we mainly used "*Dějiny české literatury*", work by Miloš Pohorský. To obtain biographical details about Alois Jirásek we mainly drew on "*Monografie o Jiráskovi*" by Jaroslava Janáčková and on work by Alois Jirásek "*Z mých pamětí.*"

At the beginning of the second chapter we defined the basic notions of gender, femininity and masculinity, which are indispensable for the analysis of work *F. L. Věk*. Hereafter, we dealt with status of women in the 18th and 19th century and their social role, role at the home, in marriage and in the relation to children. During writing of the second chapter we emphasised on functionality of analyzed motives for final analysis of work. We haven't forgot to deal with question of displaying of female characters in literary work.

Conclusion of the second chapter is claim that women have been in 18th and 19th century in subordinated position to men in all ways of their being. Man had in the family clearly main status, hold by his position of breadwinner, which female couldn't replace. According to view of women in literary work, we have focused on characteristics of women, who men perceived as perfect and imperfect.

Terms and information, captured in second chapter, we derived from theoretical studies from Czech and foreign production. Out of foreign production we mainly used work of Pam Morris *Literature and feminism* and main work dealing with feminism *Second sex* by Simone de Beavoir. Out of Czech production, to which we have strived to put greater emphasis, we used primarily studies from Milena Lenderová.

Main part of our thesis is the third chapter which is focused on gender analysis of work *F. L. Věk*. This chapter is outcome of previous reading of theoretical studies and own knowledge. We focus on analysis of chosen gender motives which are placed in work *F. L. Věk*. We further dealt with differences in relation between man and woman to children and approach to term of childhood in work. In the second part we have focused on relation of man and woman to typology of marriage, inter alia on its disintegration, which was caused by

female's unfaithfulness. The last part was typology of female cast from different aspects, for example status, place and season. Outcomes of our interpretation, we have been continuously denoting yet in the third chapter, we have summarized in the ending of thesis.

Answer on basic question of this thesis is that Alois Jirásek was affected by gender contemporary stereotypes, which he reflected in his production. On the other hand we have to account with his orientation on historical themes. Because Alois Jirásek displayed events from past times, situation and status of women in his production is different from his presence. Jirásek is an author of realistic historical novel, known of its interest in history and precise research of historic sources. Just making of historical novel required compliance between viewed environment and story, and that involves also status of women. He showed women in subordinated position, because he was trying to capture social conditions realistically – superiority of men and subordination of women. We have to account with a degree of idealisation and optimism, typical for Jirásek's work.

Jirásek made women perfect, inspiring and as example and inspiration for the readers. Perfect women care about their husbands and support them in every situation. Their main life goal was care about home, husband and children. Their valued quality was obedience. In opposition were disobedient women, breaking social valid order of men superiority.

Contemporary ideal author saw in full family in which every member fulfill his obligation. The highest status had men, who had to be obeyed by everyone else. On the other hand author encouraged to fact, if women and children fulfill their obligations, men should not use his law on them.

Prameny

JIRÁSEK, Alois. *F. L. Věk I. – V. díl*. Praha: Nakladatelství Václav Petr, 1939. ISBN neuvedeno.

Literatura

BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967. ISBN neuvedeno.

BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha, Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-775-5.

HLADKÝ, Ladislav. *František Vladislav Hek: (F. L. Věk) a jeho literární přátelé*. Dobruška: Městský národní výbor, 1973. ISBN neuvedeno.

HORSKÁ, Pavla et kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-X.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987. ISBN neuvedeno.

JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí I., II. díl*. Praha: Mladá fronta, 1980. ISBN neuvedeno.

LEHÁR, Jan et kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8.

LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století: II. díl: Život všední a sváteční*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-756-3.

LENDEROVÁ, Milena; ČADKOVÁ, Kateřina; STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Dějiny žen aneb Evropská žen od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.

LENDEROVÁ, Milena. RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Litomyšl: Paseka, 2006. ISBN 80-246-0375-6.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno.

MORRIS, Pam. *Literatura a feminizmu*. Brno: Host, 2000. ISBN 80-86055-90-6.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Spisy Zdeňka Nejedlého: Čtyři studie o Al. Jiráskovi*. Svazek XIII. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1951. ISBN neuvedeno.

OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.

POHORSKÝ, Miloš. *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Československý spisovatel, 1961. ISBN neuvedeno.

PONĚŠICKÝ, Jan. *Fenomén ženství a mužství: psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy*. Praha: TRITON, 2003. ISBN 80-7254-350-4.

VODIČKA, Felix. *Dějiny české literatury II. díl*. Praha, 1959-1965. ISBN neuvedeno.